

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ
ФЕДЬКОВИЧА**

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
кафедра практичної психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМИН БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ У
РІЗНИХ ТИПАХ СІМЕЙ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 2 курсу, 622 групи
Черней Оксана Вікторівна

Керівник:

кандидат психологічних наук,
доцент **Канівець Т.М.**

До захисту допущено:

на засіданні кафедри

протокол № __ від _____ 2023 р.

Зав. кафедрою _____ доц. Радчук В.М.

АНОТАЦІЯ

Черней О.В. Психологічні особливості взаємин батьків та дітей у різних типах сімей. – Кваліфікаційна робота.

Сучасне життя динамічно розвивається, а разом із ним змінюються традиції та звичний уклад життя. Проте сім'я завжди залишатиметься основним осередком розвитку та становлення особистості. Дуже важливо в шаленому ритмі життя, знаходити час та можливості для гармонійних стосунків із рідними. Виховання батьками своїх дітей, нажаль часто сьогодні обмежується їхньою зайнятістю. В сучасному ритмі життя жінки намагаються бути ідеальними дружинами та бездоганними матерями, не забуваючи при цьому про особисті потреби, а чоловіки при цьому більшу частину свого часу присвячують матеріальному забезпеченню родини, все це накладає відбитки на виховання дітей та час проведений із ними. Адже, часто, дитині потрібні не стільки матеріальні блага, скільки турбота та спільно проведений час.

У ході теоретичного аналізу досліджуваної проблеми узагальнено наукові підходи до визначення питання про цінність сім'ї, про методи та стилі виховання, про ставлення матері та батька до виховання дітей а також про різницю у вихованні в сім'ях що виховують одну дитину та декілька дітей.

Проведене емпіричне дослідження було спрямоване на виявлення певного стилю виховання та моделі поведінки у батьків в залежності від кількості дітей у сім'ї. А також досліджено погляд на сім'ю очима дітей. В результаті дослідження були зроблені висновки про розбіжності стилів виховання у матерів та батьків, а також виявлені типові моделі поведінки для певного типу сім'ї.

Ключові слова: взаємини батьків та дітей, стилі виховання, батьківське ставлення, психічний розвиток дитини.

ABSTRACT

Chernei O.V. Psychological features of the relationship between parents and children in different types of families. – Qualification work.

Modern life is developing dynamically, and along with it, traditions and the usual way of life are changing. However, the family will always remain the main center of development and formation of the individual. It is very important in the frantic rhythm of life to find time and opportunities for harmonious relations with relatives. Parents' upbringing of their children, unfortunately, is often limited today by their employment. In the modern rhythm of life, women try to be ideal wives and flawless mothers, not forgetting their personal needs, while men devote most of their time to the financial support of the family, all this leaves an impression on the upbringing of children and the time spent with them. After all, often, a child needs not so much material goods as care and time spent together.

In the course of the theoretical analysis of the researched problem, the scientific approaches to determining the value of the family, the methods and styles of upbringing, the attitude of the mother and father to the upbringing of children, as well as the difference in upbringing in families raising one child and several children are summarized.

The conducted empirical research was aimed at identifying a certain parenting style and behavioral model of parents depending on the number of children in the family. The view of the family through the eyes of children was also investigated. As a result of the study, conclusions were drawn about the differences in the parenting styles of mothers and fathers, and typical patterns of behavior for a certain type of family were also revealed.

Key words: relations between parents and children, parenting styles, parental attitude, child's mental development

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ВЗАЄМИН БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ	8
1.1. Сім'я як основний чинник формування особистості дитини.....	8
1.2. Роль матері та батька в психічному розвитку дитини.....	12
1.3. Стиль сімейного виховання як чинник розвитку особистості дитини.....	17
1.4. Аналіз типів батьківського ставлення в однодітній та багатодітній родині.....	22
РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯЛЬНО-ДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМИН БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ	26
2.1. Організація емпіричного дослідження.....	26
2.2. Особливості сприйняття матерями і батьками різних аспектів сімейного життя відповідно за методикою PARI.....	28
2.3. Особливості стратегій сімейного виховання в різних типах сімей.....	43
2.4. Сім'я очима дітей за допомогою проєктивної методики «Малюнок сім'ї».....	47
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54
ДОДАТКИ	59

ВСТУП

Актуальність теми: Найважливішим осередком нашого суспільства є сім'я, яка забезпечує (може й повинна це робити) ефективне виховання дітей. Безперечно розвиток особистості дитини в сучасній сім'ї, не втрачає сьогодні гострої актуальності.

Також аналізуючи історичний розвиток людства можна побачити що дитина як суб'єкт соціалізації не лише сама змінюється під дією виховних впливів, а й змінює своїх вихователів. Тому проблеми, які виникають в процесі відносин між батьками та дітьми є вічними, а сім'я як своєрідний мікро всесвіт відіграє важливу та довготривалу роль в процесі формування особистості дитини.

Проблеми сімейного виховання досліджують науковці різних галузей: соціологи, психологи та психотерапевти. Розглядаються при цьому всі внутрішні аспекти сім'ї та батьківства, від характеру подружніх відносин до характерних особливостей дитини як результату сімейного впливу.

Так, сім'ю як первинний чинник соціалізації і виховання вивчали такі вчені, як: І.Я.Франко, Г.Г.Ващенко, О.Т.Лубенець, Б.Д.Грінченко, М.М.Стельмахович, В.О.Сухомлинський, Л.С.Виготський, Б.М.Ананьєв, З.Фрейд, Ж.Ж.Руссо, О.О.Волкова, А.Й.Капська, Т.І.Алексєєнко, О.Гордійчук, Є.Сарапулова, І.Хільковець.

Особливості материнського та батьківського ставлення вивчали такі відомі зарубіжні вчені, як З. Фройд, А.Фройд, М.Кляйн, М.Малер та Е.Фром. Дослідженням психологічних проблем сімейного виховання займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як: І. Бех, О. Бондаренко, О. Бондарчук, А. Варга, А. Дмитренко, С. Ковальов, В. Кравець, П. Мармазинська, О.Тарновська, Ю. Щербань та інші.

Особливості взаємовідносин в сім'ї є ключовими у формуванні особистості дитини, адже життя дитини в середовищі проблемної сім'ї, з патогенним типом батьківського відношення і виховання, як показують

дослідження, зумовлює перетворення її в невротичну особистість. І навпаки, здорова психологічна атмосфера в сім'ї сприяє розвитку психічно здорової особини.

Всі ці фактори зумовили вибір даного дослідження. Адже ми проживаємо останні роки надзвичайно складну емоційно стресову ситуацію, яка торкнулася всіх українських сімей. Роки пандемії та карантину, війна, - все це вплинуло на дорослих людей а відповідно і на дітей. Кожна українська сім'я зіштовхнулася з тим чи іншим випробовуванням. Для нашої нації зараз стоїть гостре питання виживання як в цілому так і збереження ментального здоров'я зокрема. Діти, наше майбутнє, а тому ми повинні зберігаючи самовладання та долаючи труднощі зробити все щоб наші діти росли психічно здоровими та повноцінними особистостями.

Об'єкт дослідження: міжособистісна взаємодія у сім'ї.

Предметом дослідження: психологічні особливості взаємин батьків та дітей у різних типах сімей.

Метою дослідження – вивчити та проаналізувати дитячо-батьківські стосунки у різних типах сімей.

Гіпотеза дослідження: психологічні особливості взаємостосунків між батьками та дітьми у різних типах сімей матимуть відмінності.

Завданнями нашого дослідження є:

1. Здійснити теоретичний аналіз впливу батьківського ставлення на розвиток дитини.
2. Виявити особливості стратегії сімейного виховання у досліджуваних сім'ях.
3. Визначити особливості ставлення батьків до сімейних стосунків у респондентів.
4. Охарактеризувати картину сім'ї з точки зору дитини та проаналізувати отримані результати.

Методи дослідження: Теоретичний аналіз, систематизація, класифікація та конкретизація літератури, узагальнення та порівняння.

Для досягнення поставленої мети нашого дослідження ми використали **психодіагностичні методики:**

1. Діагностика Рарі, Е. Шефер і Р.Белл;
2. Методика «Стратегії сімейного виховання» С.С. Степанова в модифікації І.І. Махоніної.
3. Проективна методика «Малюнок сім'ї».
4. Анкетування.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, теоретичного та експериментального розділів, висновків, списку використаної літератури у кількості 58 джерел та додатків. Проілюстрована 29-ма рисунками. Повний обсяг роботи 88 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ВЗАЄМИН БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ

1.1. Сім'я як основний чинник формування особистості дитини

Основною ланкою нашого суспільства є сім'я. Вона являє собою складну систему відносин, яка, як правило, об'єднує не тільки подружжя, але і їх дітей, а також інших родичів та близьких. Однією із найважливіших функцій сім'ї, є її виховна функція, яка полягає у формуванні особистості дитини, адже при цьому здійснюється постійний виховний вплив на кожного її члена напротязі усього життя.

Сім'я, як соціальна група, має всі характеристики властиві таким формам об'єднань, але при цьому має свої особливості, а саме поліфункціональність або комплексність функцій (репродуктивна і виховна) [2]. Саме в сім'ї людина проживає і знайомиться з усіма спектрами почуттів, саме в ній закладаються основи сприйняття світу дитиною. Народження та виховання дітей дає подружжю можливість передати свої знання та найкращі якості новому поколінню, і найголовніше дає їм впевненість в тому що їхня основна місія здійснена – продовження роду відбулося. Основні принципи людського буття реалізуються саме у відносинах між батьками та дітьми. Розвиток і становлення особистості у батьківській сім'ї залежить від таких факторів : соціальний – склад та структура сім'ї, професійний та соціальний статус батьків, рівень їх освіти, матеріальний стан; психологічний – індивідуальні та психофізичні особливості всіх членів сім'ї, їх психологічні потреби та проблеми та соціально-психологічний – відносини між поколіннями та всередині них.

Важливість родинного виховного середовища підкреслюється в українському законодавстві. Так, в концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина», наголошується на тому, що «сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпечити їй належні

матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального і духовного розвитку» [55]

Сім'ю як первинний чинник соціалізації і виховання вивчали такі вчені, як: І.Я.Франко, С.Ф.Русова, Г.Г.Ващенко, О.Т.Лубенець, Б.Д.Грінченко, М.М.Стельмахович, В.О.Сухомлинський, Л.С.Виготський, Б.М.Ананьєв, З.Фрейд, Ж.Ж. Руссо О.О.Волкова, А.Й.Капська, Т.І.Алексєєнко, О.Гордійчук, Є.Сарапулова, І.Хільковець та багато інших вітчизняних і зарубіжних учених.

Сімейне виховання – це виховання дітей в сім'ї батьками, родичами чи опікунами. Важливим в такому вихованні є те, що воно здійснюється в контексті життя власне самої сім'ї і базується на основі внутрішніх родинних стосунків, традицій, побутової культури, типу сім'ї тощо. Виховна функція сім'ї передбачає що батьки можуть в певному сенсі «реалізовуватися» в дітях. Його важливість обумовлена глибоким впливом на весь комплекс фізичного і духовного життя дитини. При належному родинному вихованні в дитини формуються якості та властивості особистості які допомагають гідно долати труднощі та різні життєві перепони. Гарне батьківське ставлення, яке буде гармонійним, емоційно приймаючим, підтримуючим, компетентним, впевненим і пластичним, буде сприяти формуванню у дитини базової довіри до навколишнього, інтересу до матеріального світу, засвоєнню форм взаємодії з іншою людиною. І навпаки, як зазначив за даними власного дослідження Бондарчук О.М. «Доведено що при несприятливих умовах у родині, коли дорослі зайняті економічними, матеріальними питаннями або власними конфліктами, або в умовах, коли дитина виявляється з якої небудь причини психологічно «не прийнятою» матір'ю, у дитини можливі порушення поведінки, відставання в розвитку як прояви синдрому госпіталізму»[5]. Також при негативному психологічному кліматі виникатимуть своєрідні спотворення контакту з дорослим. Так, при знайомстві із іншими дітьми, така дитина буде занадто боязка, вона тривалий час адаптуватиметься або навпаки матиме нав'язливу поведінку. Надалі спостерігатимуться різноманітні

емоційні і вольові порушення, труднощі встановлення нових контактів з людьми, любові і близькості.

Сучасні психологічні та педагогічні дослідження дозволяють стверджувати що сім'я займає дуже важливе місце серед усіх факторів формування особистості. Лише сім'я здатна забезпечити дитині емоційний захист, відчуття важливості та суттєвості свого існування, щирої зацікавленості в ній.

Сім'я – це середовище в якому в дитини формується уявлення про світ, де вона приймає перші рішення щодо себе, і де починається розвиток соціальної природи дитини. Вона бере участь у формуванні усіх якостей особистості. За прикладом дорослих, діти розвивають свої сили та можливості в умовах сімейного життя, завдяки спілкуванню з рідними включаються в певну систему сімейного життя [27].

Серед основних напрямків сімейного виховання можна виділити:

Фізичне виховання – воно виступає на перший план, оскільки здоров'я дитини в пріоритеті для сім'ї та держави. На рівні сім'ї забезпечується організацією правильного розпорядку дня, створенням здорового способу життя.

Інтелектуальне виховання має на меті участь батьків у розвитку дитини, розкриття та розвиток здібностей та талантів у дитини, навчання дітей, забезпечення їх освітою.

Моральне виховання полягає в прививанні дитині найвищих життєвих цінностей: любові, поваги, доброти, чесності, милосердя, справедливості, гідності та ін.

Трудове виховання покликане привчити дітей до праці, до розуміння та поваги до чужої праці, до бережливого ставлення до суспільної та приватної власності.

Художньо-естетичне виховання в сім'ї являється фундаментом естетичного сприйняття дитиною світу. Тут формуються смаки та естетичні почуття, прививається любов до мистецтва, певного напрямку музики. Розвиваються таланти, прививається любов до творчості. [50]

Важливо також зазначити, що лише зростаючи в сім'ї зі здоровим психологічним кліматом, дитина може сформуватися як повноцінна особистість. Надзвичайно важливим є комплекс психологічних умов, що сприяють чи перешкоджають колективістичній єдності родини, сукупності їх соціально-духовних та психофізіологічних, емоційних станів і настроїв, відносин членів сім'ї.

1.2. Роль матері та батька в психічному розвитку дитини

Мати та батько являються найважливішими і незамінними людьми в житті будь-якої людини. Щаслива та дитина, яка народилася в повній сім'ї, батьки якої були поруч із нею з самого народження, раділи її появі на світ, ставилися до неї з повагою і увагою, заохочували її активність і ініціативу, могли сприймати її як окрему маленьку людину, що має власні бажання, почуття.

Вплив батьків на формування психіки дитини беззаперечний. Так. З.Фрейд, у своїй теорії, описував батька як об'єкт любові і ідентифікації, як могутню богоподібну істоту, що приносить захист, яка встановлює закон і порядок. [46] Однак, після Другої світової війни, увага психологів змістилася на діадні стосунки матері та дитини (А.Фрейд, М.Кляйн, М.Малер). Хоч теорія об'єктних стосунків клала на перше місце важливість взаємин немовляти з матір'ю, роль батька все одно визнавалась беззаперечною у формуванні психічного розвитку дитини.

Цікавим є визначення видатного вчений Еріха Фромма: «Материнська любов є безумовною. Так, мати любить свого новонародженого малюка, бо це її дитина, а не тому, що він виконав якісь особливі умови чи виправдав її сподівання (тут ідеться про «ідеальні типи», так як дане твердження не означає що абсолютно всі матері та батьки люблять однаково). Безумовна любов співвідноситься з одним із найбільших прагнень не тільки дитини, а й будь якої людини. З іншого боку, доволі сумно, коли тебе люблять за твої чесноти, бо ти на це заслуговуєш: а якщо я не сподобаюся тому, з чийого боку чекаю любові, а якщо буде так, а не інакше - завжди є страх, що любов може зникнути. Понад те, «заслужена» любов залишає гірке відчуття, що тебе люблять не за те, яким ти є, а тільки тому, що ти подобаєшся, і якщо вдатися до аналізу, то з'ясується, що тебе взагалі не люблять, а просто використовують. Отож не дивно, що всі ми завжди прагнемо материнської любові – як у дитинстві, так і в дорослому віці. Більшості дітей щастить

отримувати материнську любов. Дорослим таке прагнення задовольнити значно важче. За умов задовільного розвитку це стає компонентом нормальної еротичної любові; досить часто набуває релігійних форм, а ще частіше – форм неврозів» [47].

Аналізуючи роботи вчених, бачимо що стосунки з батьком є інакшими. У перші роки життя дитини, зв'язок між нею і батьком зовсім незначний, а його важливість для дитини в цей період не можна порівняти з важливістю матері. Але, попри те, що батько не є уособленням світу природи, він репрезентує інший полюс людського існування – світ думок, самостійно виготовлених речей, закону та порядку, подорожей дисципліни. Е. Фром: «Батько – це той, хто навчає дитину і показує їй стежку у світ. Як і у випадку безумовної материнської любові, в батьківській, яка ґрунтується на певних умовах, можна знайти і негативний і позитивні аспекти.» Негативний, як і позитивний аспект, як він вважає, полягає в тому, що любов батька потрібно заслужити, і її можна втратити, якщо не робитимеш того, чого від тебе очікують. Отже, природа батьківської любові передбачає, що головною чеснотою стає слухняність, а основним гріхом – непослух, який карається позбавленням цієї любові. Позитивний аспект так само важливий. Оскільки ця любов визначається певними умовами, потрібно зробити щось, щоб її мати, потрібно докласти зусиль, щоб її завоювати. Також важливо, що на відміну від материнської, батьківську любов можна контролювати.

Ставлення матері й батька до дитини співвідноситься з її потребами. Немовля потребує безумовної любові матері та її турботи як фізіологічно так і психічно. Після досягнення шестирічного віку дитина починає потребувати також любові батька – його авторитету і настанов. Материнська функція полягає в тому, щоб дитина почувалася в безпеці, батьківська, – навчити її, спрямувати свою енергію у правильне русло щоб розв'язати проблеми, із якими дитина може зіштовхуватися в конкретному середовищі.

Важливим фактором також є надмірна тривожність матері, так як вона повинна відображати впевненість у житті, а відтак не тривожитися понад міру

й не передавати ці хвилювання дитині. Бажання, щоб малюк став незалежним і поступово відокремився від неї, має бути частиною її життя.

Любов батька повинна керуватися принципами та сподіваннями; вона мусить бути терплячою і толерантною, а не загрозливою й авторитарною. Ця любов, повинна дарувати дитині, що дорослішає, відчуття впевненості в собі, а надалі, поступово перетворювати її на свій власний авторитет, щоб молода людина могла обходитись без батька. Розвиток, що спочатку зосереджується навколо прив'язаності до матері, а згодом – до батька, і є основою духовного здоров'я та досягнення зрілості. Саме проблеми цього розвитку і стають головними причинами неврозів. Так, Дем'яненко А.Б., в своїй книзі «Роль батька в вихованні дітей», зазначає: «Якщо хлопчик має маму, яка надто йому потурає або ж занадто владна, і слабкого та байдужого батька, то в такому разі він може зациклитись на дитячій прив'язаності до матері й розвинути в особистість, яка від неї залежить, почувається безпорадною. Йому будуть властиві прагнення рецептивної особистості: отримувати, почуватися захищеним, відчувати турботу; йому бракуватиме батькових рис – дисципліни, незалежності, вміння бути господарем свого життя. Можливо, він шукатиме «матір» у кожному – іноді в жінках, а інколи в чоловіках, які є уособленням авторитету і влади. З іншого боку, якщо мати холодна, байдужа і владна, він може перенести свою потребу в материнському захисті на батька або на образи, що його заміщують, – у цьому разі результат буде подібний до попереднього. Або ж він розвинеться в особистість, орієнтовану виключно на батька – таку, що керується принципами закону, ладу й авторитету і якій бракує вміння чекати безумовної любові чи отримувати її. Усім цим типам невротичного розвитку притаманно те, що одне з начал – материнське або батьківське – не розвивається. Або ж – і в такому разі маємо значно серйозніший невротичний розвиток – ролі матері й батька змішуються як відносно інших людей, так і в середині особистості». [9]

Також дослідження показують, що певні типи неврозів, наприклад, невроз причепливих станів, можуть розвиватися на підставі однобічної

прив'язаності до батька, тоді як інші – наприклад, істерія, алкоголізм, нездатність до самоствердження та реалістичного сприйняття життя, а також депресії є результатом цілковитої зосередженості на матері. Відомо, що для дитини спочатку, існує тільки її мати, що піклується про неї, доглядає, задовольняє всі потреби. Але, для нормального розвитку дитини повинен бути хтось ще крім матері, хтось третій, що доповнить діаду «мати-дитина», той хто допоможе їй відкрити для себе стосунки, які існують за межами первісного емоційного злиття, симбіозу. Цей третій, як визначає А.Б. Дем'яненко: «Повинен володіти трьома важливими якостями: бути особливо важливим для матері і дитини; більш віддаленим ніж мати; спроможним до емпатичного сприйняття дитини». Складнощі в протіканні сепарації, які обумовлені відсутністю такої людини, приводять до серйозних емоційних проблем і ускладнень у формуванні ідентичності. Існує кілька теоретичних припущень, як цей «Третій» з'являється для дитини.[9]

Деякі психоаналітики припускають існування деякого споконвічного несвідомого знання дитини про свого батька. В аналітичній психології К.Юнга постулюється вроджена присутність архетипів батька та матері в психіці дитини, еквівалентних по своїй значимості [53].

Емпіричні дослідження значимості репрезентацій батьків для емоційного благополуччя дорослої людини були початі наприкінці 1970 рр. Дослідження батьківських репрезентацій на основі дитячого досвіду показало, що майже половина дорослих пацієнтів із тривожними чи депресивними розладами характеризують батька як такого, що не приймає участі у вихованні, а інші підкреслюють його критичну позицію, жорстку поведінку. Пацієнти з депресивними розладами характеризували своїх батьків як менш турботливих і більш контролюючих, ніж здорові учасники дослідження. Було виявлено, що надконтроль з боку батька, а також значна розбіжність в образах ідеального і реального батька значимо пов'язана з наявністю депресивної симптоматики у дорослих нащадків. Вченими було виявлено, що в сприйнятті хлопчиків,

хворих неврозами, батько не виявляє автономності. У дівчат з неврозом образ батька ворожий і директивний[8].

Як бачимо, батьківська позиція являє собою систему емоційного ставлення до дитини, стилю спілкування з дитиною і способів поведінки з нею. Якщо ця позиція має відхилення від загально прийнятих норм, то це негативно впливає на психічний розвиток дитини. Виділяють наступні загальні для матерів та батьків риси особистості, що провокують порушення емоційно-особистісного розвитку дітей [32]:

- Недостатня впевненість у собі
- Неадекватний рівень самооцінки
- Недостатня пластичність (ригідність) в афективній і когнітивній сферах
- Виражений егоцентризм

Усі ці виділені особистісні особливості батьків визначають неефективну батьківську позицію, забезпечують проблеми в сфері міжособистісних відносин у родині, впливають на особистісний розвиток дітей.

Отже, підсумовуючи даний розділ, можна зробити висновок, що для нормального розвитку дитини, важливими є як материнська так і батьківська складова виховання. Кожен із батьків робить значний вклад в становлення особистості дитини, і надзвичайно важливо щоб позиція обох батьків була однаковою та адекватною стосовно виховання їхніх дітей.

1.3. Стиль сімейного виховання як чинник розвитку особистості дитини

Сім'я являється єдиним соціальним інститутом, який забезпечує ефективне виховання дітей. Дитина, в процесі зростання, не просто змінюється, а й змінює своїх батьків. Сімейне виховання має величезне значення у процесі становлення особистості дитини. На практиці, діти краще засвоюють знання тоді, коли їх повчають не лише вказівками, а коли вони самі бачать адекватний до обставин взірець поведінки дорослих, особливо батьків. Саме тому сімейне виховання відіграє визначальну роль у процесі психологічного розвитку особистості.

Дослідженням психологічних проблем сімейного виховання займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як: І. Бех, О. Бондаренко, О. Бондарчук, А. Варга, С. Деніжна, А. Дмитренко, С. Ковальов, В. Кравець, П. Мармазинська, В. Нефьодов, М. Сова, В. Столін, О. Тарновська, Ю. Щербань та інші.

Стиль сімейного виховання це найбільш характерний тип і спосіб ставлень батьків до своєї дитини. Це набір певних методів та засобів для педагогічного впливу. Як визначає О. Бондаренко: «Батьківське ставлення це система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з нею, особливості сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків [31]

Існує декілька стандартних типів стилів виховання, це: авторитарний, ліберальний, демократичний, індіферентний та гіперопіка. Кожен із цих стилів виховання по-своєму впливає на самооцінку дітей.

Гіперопіка характеризується надмірним піклуванням. Починаючи із раннього дитинства, діти які зростають при такому типу виховання дуже прив'язані до батьків. По мірі зростання самостійності, і, особливо, в перехідному віці, ця залежність починає дитину обтяжувати. В родині – ця система відносин, характеризується забезпеченням батьками своєю працею задоволення всіх потреб дитини, захищають її від будь-яких турбот, зусиль та

труднощів, приймаючи їх на себе. Діти що зростають в сім'ї з даним стилем виховання виростають непристосованими до життя в колективі, у них відсутня самостійність, ініціатива, вони так чи інакше відсторонені від вирішення загальних проблем сім'ї [58].

Авторитарний стиль виховання або диктат у родині виявляється в систематичному придушенні одними членами сім'ї ініціативи та почуття власної гідності інших її членів. В процесі виховання батьки, повинні висувати вимоги до своєї дитини, виходячи із цілей виховання, та конкретних ситуацій, в яких потрібно приймати педагогічні і морально виправдані рішення. Проте, батьки, що надають перевагу таким видам впливу як наказ та насильство, бажають затвердити власну перевагу на відчутті залежності іншої, більш слабкої істоти. В процесі такого виховання, вони неодмінно зіштовхуються із опором дитини, яка відповідає на натиск та примус з погрозами своїми дзеркальними діями: лицемірством, обманом, спалахами гніву, а іноді відвертою ненавистю. При цьому, якщо опір дитини виявляється зломленим, то разом із ним виявляються зламаними і багато цінних якостей особистості, таких як: самостійність, почуття власної гідності, ініціативність, віра в себе і свої можливості. Як зазначив Слюсар Л.І. в своїй роботі: «Тотальна авторитарність батьків, ігнорування інтересів і думок дитини, придушення та примус, а в разі опору дитини часом ще й емоційне або фізичне насильство над нею, знуцання, систематичне позбавлення її права голосу при вирішенні питань, які до неї відносяться, - все це гарантія серйозних невдач у формуванні особистості дитини. Авторитарні батьки прагнуть контролювати всі сфери життя дитини. Діти з авторитарних сімей практично не мають прав і позбавлені свободи дій» [12].

По факту, авторитарні батьки далеко не завжди є диктаторами й деспотами, вони можуть бути дуже люблячими й ніжними, але у стосунках з дитиною на перше місце, ставлять свою потребу бути поруч, контролювати її життя, приймати рішення замість неї.

Ліберальний стиль виховання характеризується низьким рівнем контролю та теплими стосунками в родині. Батьки що схиляються до цього стилю виховання прагнуть дати своїм дітям усе найкраще, намагаються у всьому їм догодити. При цьому стилі виховання, діти отримують повну самостійність. Батьки ж готові поступатися вимогам дитини з раннього дитинства і потурають будь-яким примхам, не пред'являючи при цьому ніяких вимог. Головною фігурою у відносинах «батьки-дитина» є дитина, а не батьки. Як правило, такі батьки, керуються благими намірами, але їх зусилля часто призводять до протилежних наслідків. Діти таких батьків часто виростають безвідповідальними та інфантильними. Вони вважають що оточуючі їм зобов'язані, не люблять і не вміють працювати. Це як правило, розпещені діти, які схильні до неслухняності та агресивності .

Демократичний або авторитетний стиль виховання передбачає високий рівень контролю та теплі стосунки. Основною характеристикою даного стилю є чітке, послідовне та в той же час гнучке виховання. Батьки тут завжди пояснюють мотиви своїх вимог, заохочують їх обговорення. Батьки встановлюють свої правила і рішуче втілюють їх у життя, вони прислухаються до думки дитини, але при цьому не діють виключно до її бажань. Це найбільш дисциплінований стиль виховання. Демократичні батьки беруть на себе відповідальність за своїх дітей, їх поведінку та дії, поки діти не досягнуть емоційної зрілості. Діти виховані такими батьками, як правило в подальшому житті досягають найбільших успіхів, вони стають самостійними, відповідальними та впевненими в собі людьми. Вони добре навчаються в школі та мають високу самооцінку[38].

Індиферентний стиль виховання характеризується низьким рівнем контролю за життям своїх дітей. Такі батьки мають холодні стосунки зі своїми дітьми, вони не цікавляться їх потребами та не приймають участь в їх житті. Такі діти виростають холодними та замкнутими, самотніми, що в подальшому розвитку подій призводить до їх некерованості та агресивності. Як правило,

діти що виростають в таких сім'ях, часто стають залежними від алкоголю та наркотиків, гвалтівниками або злочинцями[38].

Також, вчені виділяють три типи патогенного виховання:

- Тип А – неприйняття дитини(емоційне відкидання). При такому типі виховання, дитина не сприймається такою, якою вона є, батьки прагнуть її переробити. Вони використовують методи та засоби впливу що полягають в надмірній вимогливості, жорсткому контролі чи повній безконтрольності та потуранні.
- Тип Б – гіперсоціалізоване виховання – надмірно виражене виховання відповідно до соціальних норм та ідеалів. Даний тип виховання виникає, як правило, через підвищену тривожність і підозрілість батьків щодо соціального статусу дитини, її здоров'я та інших факторів. Такі батьки часто приписують дитині те, що вона повинна вміти, хотіти, чого повинна досягати. Як результат у дитини з'являються різні страхи соціального плану. Гіперсоціальне виховання впливає навіть на прояв природних властивостей темпераменту. Так, В.І. Гарбузов наводить результати досліджень, де вказано: «При гіперсоціалізованому типі виховання холерики стають педантичними; діти сангвініки і флегматики стають тривожними; діти меланхоліки – нечутливими». [50]
- Тип В – егоцентричне виховання. Даний тип спостерігається в сім'ях, де дитина має роль кумира. Дитині нав'язується думка про те, що вона являє собою надцінність для інших. В результаті у дитини з'являється багато претензій до членів сім'ї і до навколишнього світу. Таке виховання може спровокувати у дитини істероїдний тип актуалізації характеру [50].

Важливо також зазначити, що в основі конфліктів між батьками та дітьми, як правило стоїть деструктивний тип виховання дітей. Зокрема, Федоренко Р.П. вважає що його можна визначити за такими рисами:

«Розбіжності членів сім'ї з питань виховання; суперечність, непослідовність, неадекватність дій батьків щодо дитини; опіка і заборони в багатьох сферах життя дітей; підвищені вимоги до дітей, часте застосування погроз і покарань.» [13]

Тому, тип сімейного виховання відіграє надважливу роль у формуванні психіки дитини. Від батьківського ставлення напряду залежить якою виросте дитина в майбутньому.

1.4. Аналіз типів батьківського ставлення в однодітній та багатодітній родині

Традиційно, українська сім'я була багатодітною. Але з плином часу, зміною економічних реалій та викликів сьогодення, багато сімей обмежуються однією дитиною. Чи мала кількість вчених займалася питанням різниці виховання в однодітних та багатодітних сім'ях. Серед них, Л.Алексеева, О.Богданова, М.Болдирева, В.Бондаревська, З.Зайцева, О.Киричук, О.Максимович, Л.Міщик, В.Постового, О.Савченко, І.Синиця, Р.Скульський, Н.Соловйова, Т.Федорченко, В.Федяєва, Н.Яніна та інші.

Зниження народжуваності, перехід від багатодітної до малодітної сім'ї, є закономірним в нинішніх умовах життя. Попри це, природньо що сім'ї мають різну кількість дітей, а отже відмінності в умовах виховання дітей, у виконанні батьківських функцій. Так, в умовах масової однодітності, деякі психологи помічають певні недоліки у вихованні, а саме те, що батьки не можуть дати дитині досвіду соціального спілкування, налагоджуються лише одиничні зв'язки, батькам важче зрозуміти внутрішній світ дитини [45]. Разом з тим процес виховання в багатодітній родині не менш складний та суперечливий, так як в таких сім'ях існує ризик недостатньої уваги батьків до кожної дитини, неможливість врахувати всі її особливості. В таких родинах часто збільшується фізичне і психічне навантаження на батьків, особливо на матір, оскільки вона має менше вільного часу і можливостей для розвитку дітей та спілкування з ними, для того щоб приділити увагу до їхніх інтересів, у зв'язку з чим, часто дітям приділяється неоднакова прихильність та увага. Старшим дітям у багатодітній родині часто притаманна категоричність в судженнях, прагнення до керувань навіть у тих випадках, коли для цього немає підстав [7].

Однак, у випадку, коли багатодітність є свідомим вибором подружжя і всі діти є бажаними, така сім'я має більше шансів створити атмосферу турботи і поваги, виховати у дітей відповідальність, працелюбство, здатність до спілкування, адаптації, толерантність.

Інколи, батьки роблять вибір на користь однієї дитини, через брак часу. Вважається, що одна дитина в сім'ї не буде обділеною увагою, буде краще розвиватися. Як за правило, інтелектуальний розвиток єдиної дитини випереджає ровесників, такі діти раніше починають освоювати різноманітні навички, оскільки батьки приділяють їм багато уваги і прагнуть розвинути їхні здібності. Зазвичай, така дитина рано дорослішає, вміє на рівних спілкуватися з дорослими і висловлювати свою думку. У таких дітей досить висока самооцінка. Також, вважається, що єдина дитина виросте емоційно стійкою, оскільки не хвилюється у зв'язку із суперництвом з братами і сестрами. Але при цьому батьки часто надмірно оберігають свою дитину, намагаються вгадати його бажання, тому такій дитині важко вирішувати складні завдання і справлятися зі стресами. Крім того, вона може розчаруватися в людях, оскільки чекає від них того ж уваги і поступок, які робили його родичі. Особливо це яскраво проявляється в школі, де від учителя дитина чекає того ж відносини, що і від батьків і не вміє ділити його увагу з однокласниками. А якщо в сім'ї ставляться інтереси дитини понад усе, то вона може не тільки вирости егоїстом, але і не вміти враховувати інтереси інших. Дуже часто на єдину дитину покладаються занадто великі надії, з її допомоги батьки бажають втілити свої нереалізовані мрії, і з рештою все це накладає відбиток на психіку дитини, яка через неспроможність догодити батькам стає пригніченою і невпевненою. [51]

Проаналізувавши різноманітні праці вчених можна дійти висновку, що найбільш поширеними в даному питанні є дві точки зору. Перша: єдина дитина виявляється більш емоційно стійкою, ніж інші діти, оскільки не знає хвилювань, пов'язаних із суперництвом братів та сестер. Друга: єдиній дитині доводиться долати більше труднощів, для того щоб отримати психічну рівновагу, так як їй не вистачає брата чи сестри. Більшість досліджень доводить саме останню думку. Труднощі, однак, не є абсолютно неминучими якщо батьки відповідально ставляться до виховання своєї дитини.

Виховний потенціал багатодітної сім'ї має свої позитивні та негативні характеристики, а процес соціалізації дітей – свої труднощі, проблеми. Так, серед позитивних можна виокремити:

- Виховуються розумні потреби і вміння рахуватися з потребами інших;
- Ні в кого з дітей немає привілейованого становища, а значить, немає підстави для формування егоїзму, асоціальних особливостей;
- В дітей є більше можливостей для спілкування, турботи про молодших, засвоєння і моральних соціальних норм і правил гуртожитку;
- Успішніше можуть формуватися такі моральні якості, як чуйність, людяність, відповідальність, повага до людей, а також соціальні якості – здатність до спілкування, адаптації та толерантність.
- Діти з таких сімей виявляються більш підготовленими до подружнього життя, вони легше долають рольові конфлікти, пов'язані з підвищеними вимогами одного з подружжя до іншого і заниженими вимогами до себе.

При всіх перерахованих позитивних моментах, процес виховання в багатодітній родині не менш складний та суперечливий. Адже, в таких сім'ях дорослі часто втрачають почуття справедливості відносно дітей, проявляють до них неоднакову прихильність і увагу, а скривджена дитина завжди гостро відчуває дефіцит тепла і уваги до нього, по-своєму реагуючи на це. Так, в одних випадках супутнім психологічним станом для такої дитини стає тривожність, почуття неповноцінності та невпевненість у собі, в інших – підвищена агресивність, неадекватна реакція на життєві ситуації. Для старших дітей у багатодітній родині характерна категоричність в судженнях, прагнення до лідерства, керівництва навіть у тих випадках, коли для цього немає підстав. Усе це значно ускладнює процес соціалізації дітей. Також, варто зазначити, що в багатодітних родинях різко збільшується фізичне й психічне навантаження на батьків, особливо на матір. Вона має менше вільного часу і можливостей для розвитку дітей та спілкування з ними, для прояву уваги до їх інтересів. Ще одним негативним явищем стає те, що нажаль, діти з

багатодітних сімей частіше стають на соціально небезпечний шлях поведінки, майже в 3,5 рази частіше, ніж діти з сімей інших типів [57].

Як бачимо, багатодітна родина має менше можливостей для задоволення потреб та інтересів дитини, яким і так приділяється значно менше часу, ніж в родині з однією дитиною, що, природно, не може не позначитися на розвитку дитини. Багатодітна родина це міні-соціум зі своїми внутрішніми законами. В такій родині дитина виявляється як в ролі старшого, так і в ролі молодшого, вона повинна налагоджувати контакти з кожним членом сім'ї, спілкуватися з дітьми як своєю, так і протилежної статі, вчитися поступатися і наполягати на своєму, захищати свою думку, проявляти гнучкість та великодушність. При правильному вихованні діти з багатодітних сімей володіють більш мобільною психікою, стійкіші до стресів і адаптуються в будь-якому колективі. А відповідальність і самостійність стає наслідком побутових проблем, з якими стикається будь-яка родина, де виховується двоє та більше дітей.

Важливо для батьків завжди пам'ятати, що таємниця виховання дітей полягає в тому, щоб дати дитині можливість самій розвиватися, зростати самостійною. Дорослі мають завжди ставитись до дитини, з моменту її народження, як до повноцінної особистості, з повним її визнанням та сприйняттям.

РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯЛЬНО-ДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМИН БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ

2.1. Організація емпіричного дослідження

В процесі підготовки нашої роботи було розроблено план та послідовність експериментального дослідження психологічних особливостей взаємин батьків та дітей.

Етапами дослідження були:

- Збір даних з літературних джерел
- Розробка програми дослідження
- Визначення вибірки дослідження
- Підбір методик та методів дослідження;
- Емпіричне дослідження;
- Обробка результатів;
- Інтерпретація та обґрунтування емпіричних даних.

Так, на першому етапі дослідження аналізувалася наукова література з питань взаємин батьків та дітей та їхнього впливу на психічний розвиток дітей.

На другому етапі проводився пілотажний етап дослідження, констатуючий експеримент основного етапу, метою якого було вивчення взаємин між батьками та дітьми. На третьому етапі дослідження аналізувались результати дослідження та їх інтерпретація.

Наше емпіричне дослідження спрямоване на виявлення особливостей батьківського ставлення у матерів та батьків в різних типах сімей. У ньому взяли участь 22 сім'ї. Із них з однією дитиною 11, з двома та більше – 11. Відповідно сумарно в дослідженні прийняло участь 44 людини, 22 жінок та 22 чоловіків.

Відповідно до завдань дослідження було підібрано такі методики: діагностика PARI (Е.С. Шефер і Р.К. Белл), «Стратегії сімейного виховання»

С.С.Степанова в модифікації І.І. Махоніної та проєктивний тест «Малюнок сім'ї»

2.2. Особливості сприйняття матерями і батьками різних аспектів сімейного життя відповідно за методикою PARI

Експериментальне дослідження було проведено серед подружніх пар у віці від 30 до 40 років, що виховують дітей. Всього взяло участь 22 жінки та 22 чоловіка, тобто 22 сім'ї, 11 з яких виховують 1 дитину, 11 – мають двох та більше дітей.

Для дослідження особливостей сприйняття матерями та батьками різних аспектів сімейного життя, а також їх відмінностей в залежності від кількості дітей в сім'ї, нами було використано методику дослідження Parental Attitude Research Instrument – PARI (ПАРІ).

Інструментом дослідження були тести, які **передбачали письмову згоду-незгоду з кожним з 115 представлених в опитувальнику тверджень, що стосуються самих різних сторін внутрішньо сімейних стосунків. (Дод. А) Так, за кожне питання, респонденти отримували відповідну кількість балів: 4 за А; 3 за а; 2 за б; 1 за Б**

Далі, результати опрацьовувались, та заносилися в спеціальну таблицю, де всі завдання опитувальника розбиті на 23 шкали, в кожній з яких по 5 питань.

Перші чотири шкали відображають правильність емоційного зв'язку з дітьми, наступні три показники – дистанційованість у відносинах з дитиною, а останні вісім критеріїв говорять про зацикленість на дітях:

- Зацикленість жінки на сім'ї (№3);
- відчуття себе матір'ю-жертвою (№5);
- часті сімейні сварки (№7);
- незаперечний батьківський авторитет (№11);
- небажання бути господинею будинку (№13);
- відстороненість чоловіка від сімейних справ (№17);
- авторитарний стиль материнського спілкування (№19);

- нерішучість і залежність від матері (№23).

Батьківсько-дитячі відносини описані 15 ознаками:

- надання дитині можливості висловитися (№1);
- дружні відносини(№14);
- заохочення допитливості малюка (№15);
- відносини на рівних (№21);
- нестриманість (№8);
- строгість (№9);
- небажання контактувати з дитиною (№16);
- яскраво виражений стиль відносин «сильний-слабкий»;
- пригнічення волі (№4);
- турбота про безпеку (№6);
- відсутність впливів ззовні (№10);
- придушення негативних проявів (№12);
- придушення статевої ролі(№18);
- надмірна присутність в світі малюка (№20);
- бажання прискорити процес навчання дитини (№22).

Отже, опрацювавши дані, згідно методики, отримали наступні результати.

- *Оптимальний емоційний контакт в родині.* Даний пункт характеризується наступними показниками:

1. Можливість дітей вільно висловлюватися в сім'ї

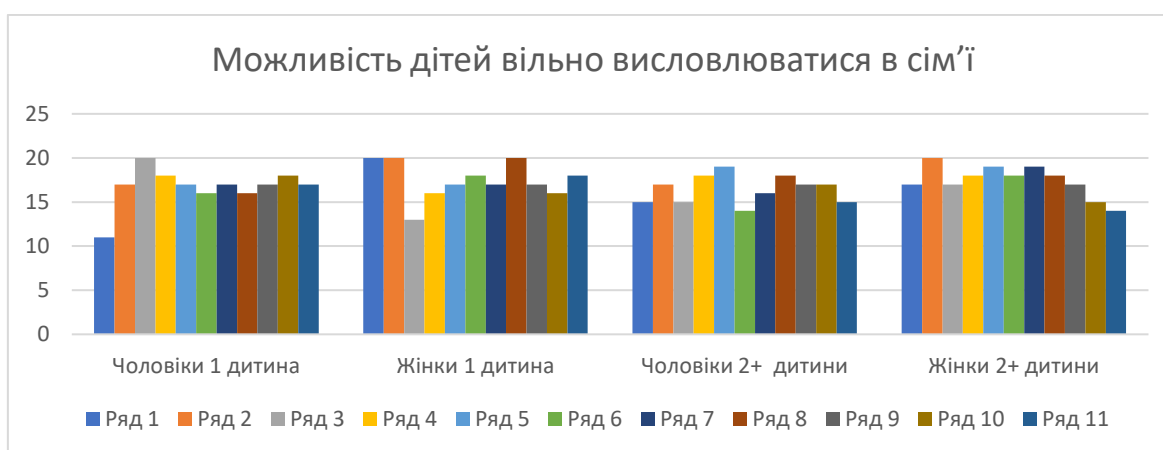

Рис. 3.1. Можливість дітей вільно висловлюватися в сім'ї

Як бачимо з даних на Рис.3.1 , особливої різниці щодо даного питання немає ні серед чоловіків ні серед жінок, а також не має різниці по типу сім'ї згідно дослідження. Це говорить про те, що можливість дітей вільно висловлюватись в сім'ї залежить лише від особистісних характеристик родини.

2. Партнерські відносини з дітьми

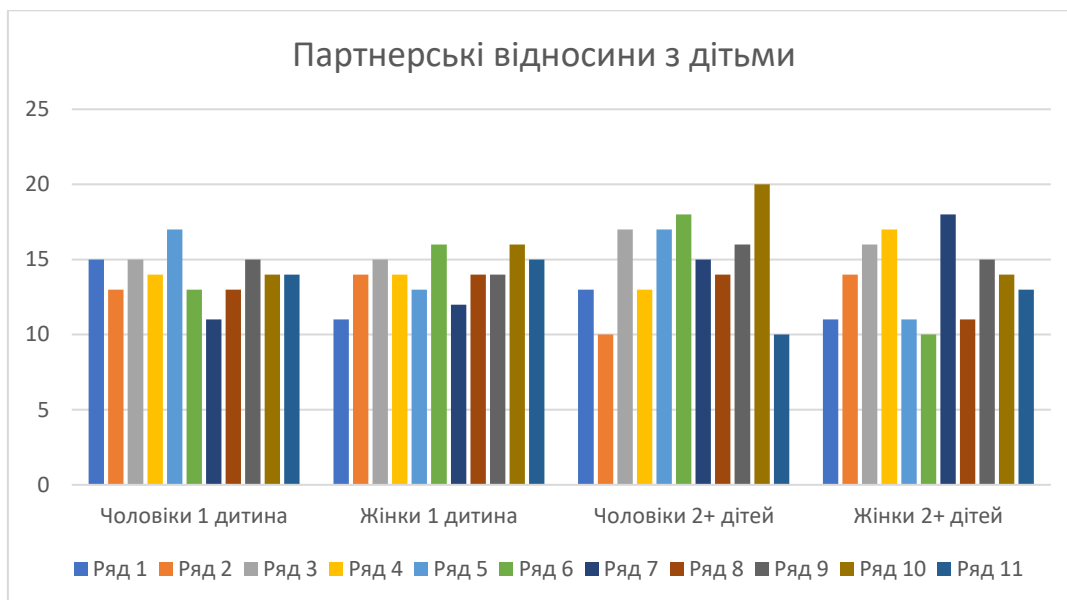

Рис. 3.2. Партнерські відносини з дітьми

Як бачимо з діаграми (Рис. 3.2), партнерські відносини в сім'ї, більш закріплені в сім'ях де виховують більше двох дітей. При чому, батьки більш схильні до такої позиції виховання ніж матері.

3. Заохочення допитливості малюка

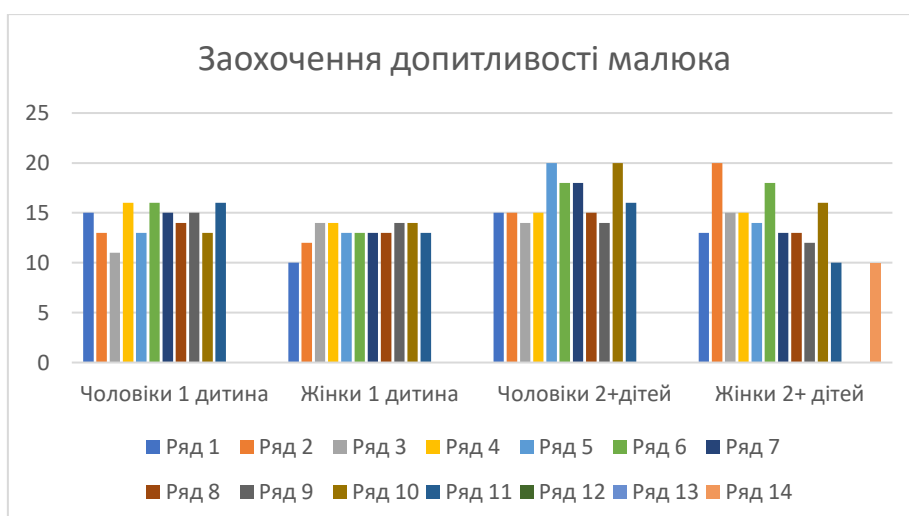

Рис. 3.3. Заохочення допитливості малюка

Як видно з даних дослідження (Рис 3.3), в багатодітних сім'ях більше заохочення дітей до різноманітних знань та активностей. Це можна пояснити тим, що батьки не мають достатньо часу щоб приділити в повній мірі увагу кожній дитині, тому заохочують їх пізнавати світ самостійно.

4. Відносини на рівних з батьками

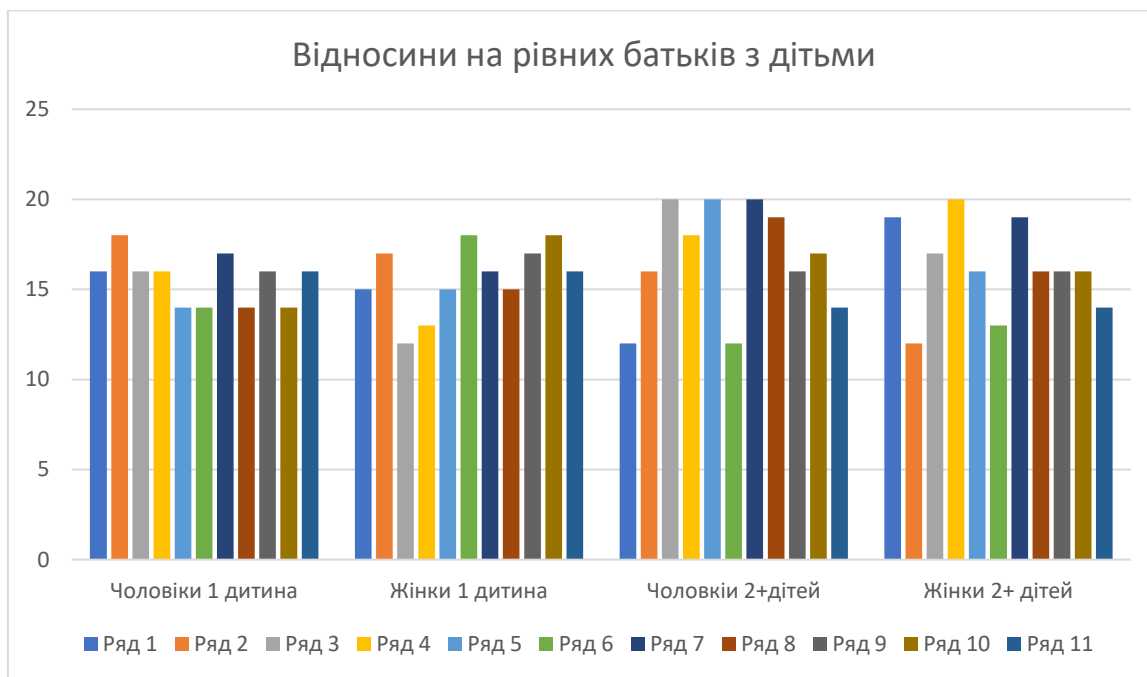

Рис. 3.4. Відносини на рівних з батьками

Як бачимо з даних (Рис. 3.4) в сім'ях з двома та більше дітьми переважають відносини на рівних із дітьми. Діти в таких сім'ях зростають усвідомлюючи себе повноцінним членом родини, який має право голосу та повагу від батьків.

Отже, по даному розділу дослідження можемо побачити що сприятливіший емоційний контакт відбувається серед тих сімей, де виховують більше двох дітей.

Наступним пунктом є ставлення до сімейної ролі чоловіків та жінок. В нього включені наступні питання:

1. Обмеженість інтересів жінки виключно турботою про сім'ю.

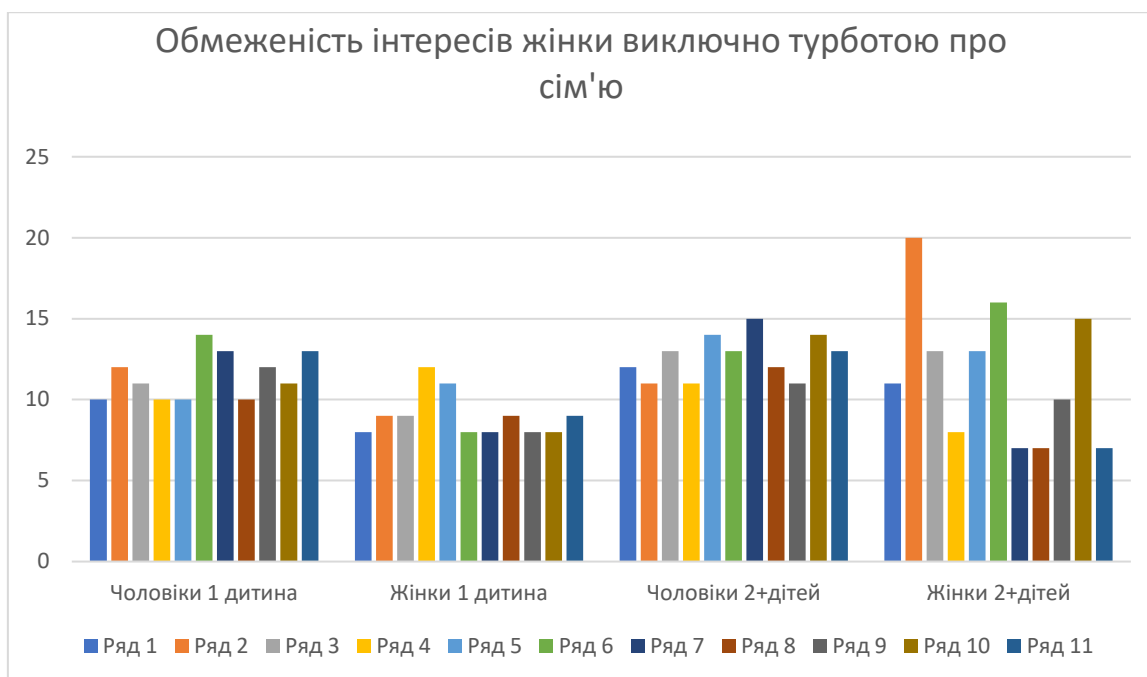

Рис. 3.5. Обмеженість інтересів жінки виключно турботою про сім'ю

З даних діаграми (Рис 3.5) бачимо що жінки в багатодітних сім'ях більш обмежені в інтересах аніж жінки в яких одна дитина. Це можна пояснити браком часу на власні інтереси, оскільки необхідно більше часу приділяти дітям аніж батькам з однією дитиною. Частіше за все, декретна відпустка в таких матерів триває набагато довше, аніж в матерів з однієї дитиною, відтак й інтереси таких жінок обмежені.

2. Відчуття самопожертви у матері.

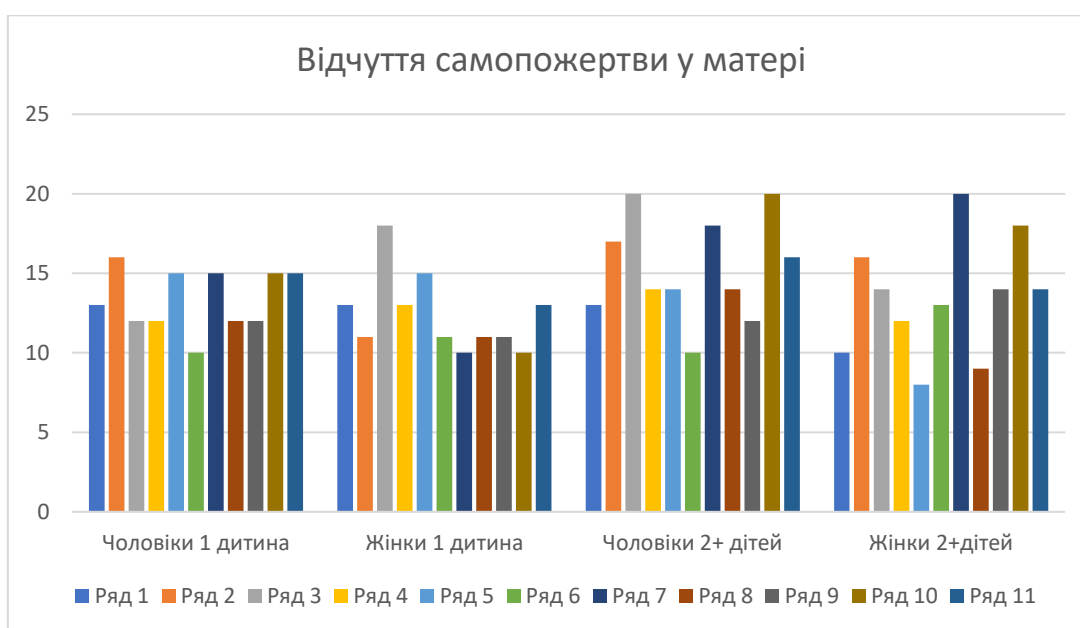

Рис. 3.6. Відчуття самопожертви у матері

В даному питанні, можемо бачити безперечну перевагу у матерів що мають одну дитину, адже як видно по Рис 3.6, вони менше аніж матері з декількома дітьми, вважають що приносять себе в жертву за ради дітей. При чому чоловіки так само розділяють думку жінок.

3. Сімейні конфлікти

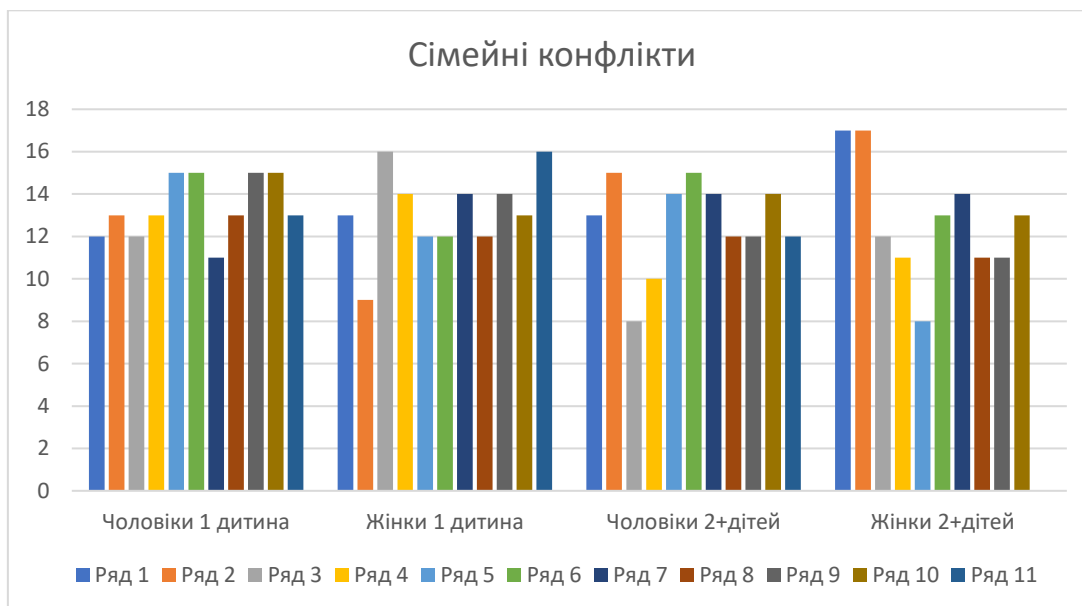

Рис. 3.7. Сімейні конфлікти

Сімейні конфлікти нажаль часте явище в обидвох категоріях сімей. Тому дана проблема не залежить від кількості дітей а є особистісною характеристикою сім'ї.

4. Беззаперечний авторитет батьків

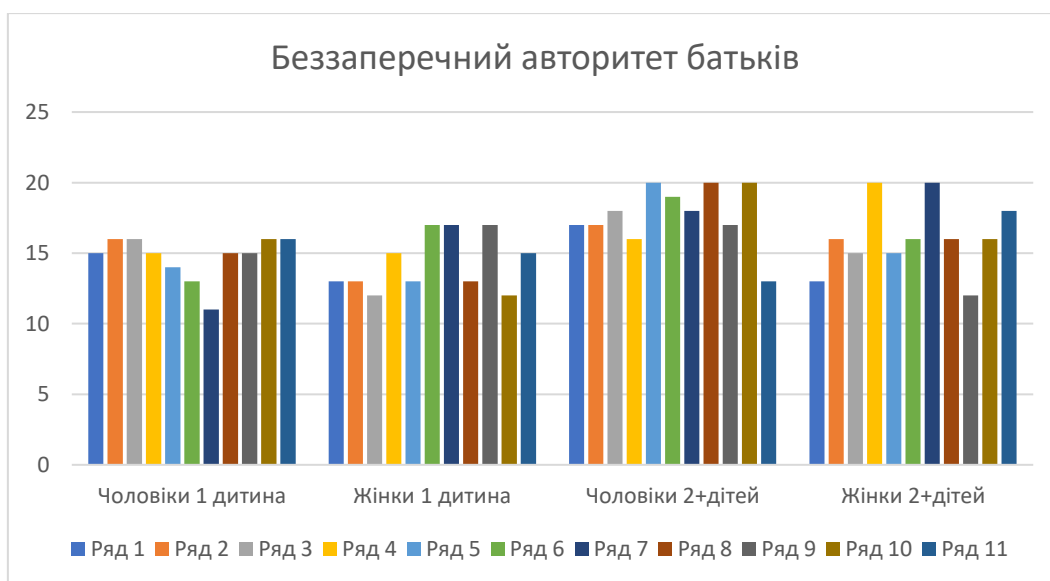

Рис. 3.8. Беззаперечний авторитет батьків

Як бачимо з Рис. 3.8, в багатодітних сім'ях переважає виховання із беззаперечним батьківським авторитетом. При цьому найсильніший чоловічий авторитет. Можна пояснити тим, що часто в сім'ях із однією дитиною, батьки допускають м'якості та поступливості у вихованні, відтак діти зростають без чіткого розмежування в сімейній ієрархії.

5. Невдоволення роллю домогосподарки

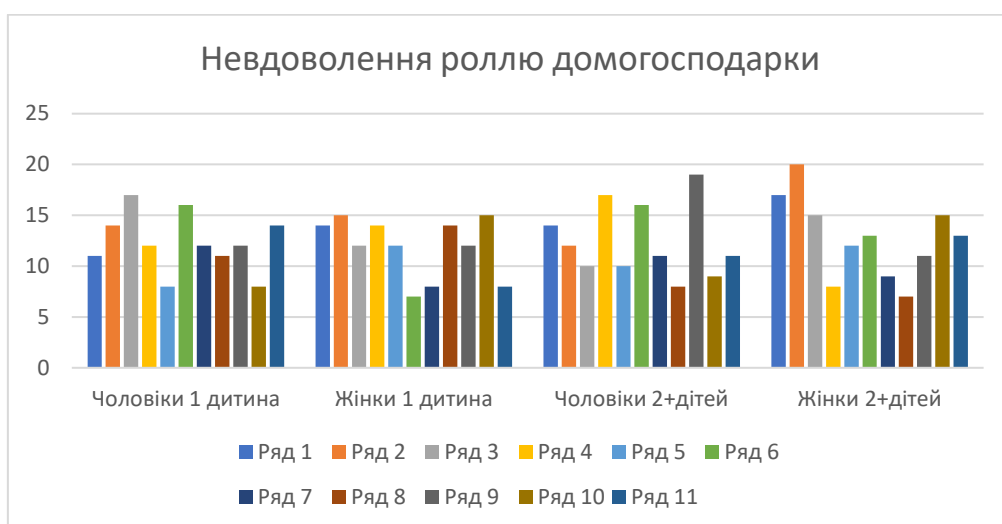

Рис. 3.9. Невдоволення роллю домогосподарки

З даних по діаграмі (Рис.3.9) можна побачити що жінки котрі мають декількох дітей дещо частіше бувають незадоволені своєю роллю домогосподарки аніж матері з однією дитиною. А також чітко видно що чоловіки з багатьма дітьми, вважають також що їхні дружини не вдоволені таким становищем.

6. Байдушність чоловіка

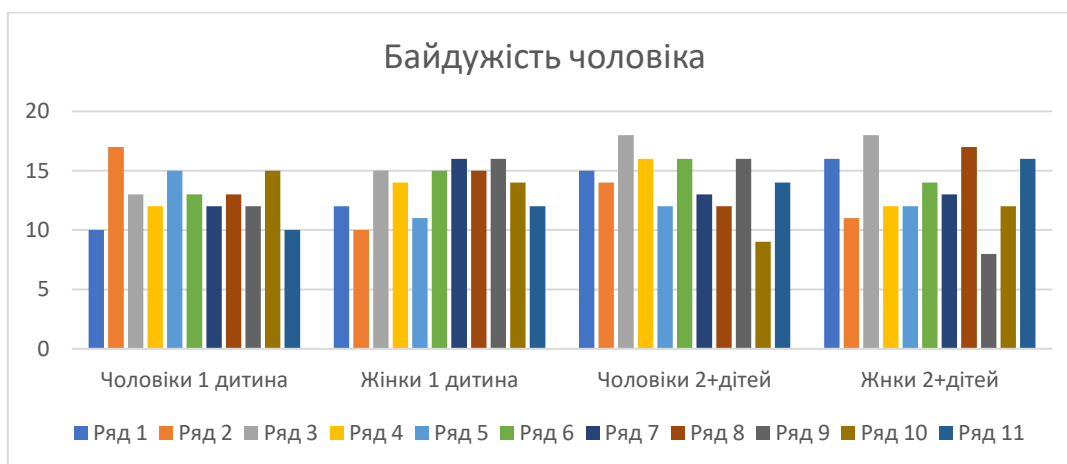

Рис. 3.10. Байдужість чоловіка

З діаграми Рис 3.10 стає очевидним що байдужість чоловіка у виховному процесі нажаль присутня у всіх типах сімей. При цьому середній показник у жінок з однією дитиною які невдоволені тим що чоловік замало часу приділяє вихованню дітей, вищий аніж в багатодітних матерів. При цьому, серед чоловіків, багатодітні чоловіки визнають цю проблему більше аніж чоловіки з однією дитиною.

7. Домінування матері

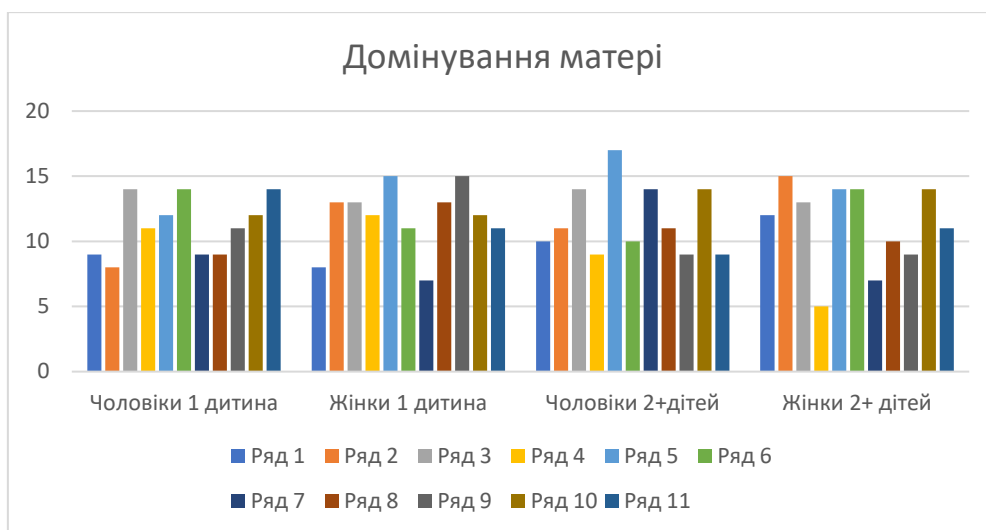

Рис. 3.11. Домінування матері

В даній шкалі можна побачити що чоловіки в яких більше двох дітей, вважають що у вихованні дітей домінують не вони а їхні дружини. При цьому, жінки так не вважають. В сім'ях з однією дитиною, думки розділилися порівну з цього питання.

8. Залежність та несаможиттєвість матері

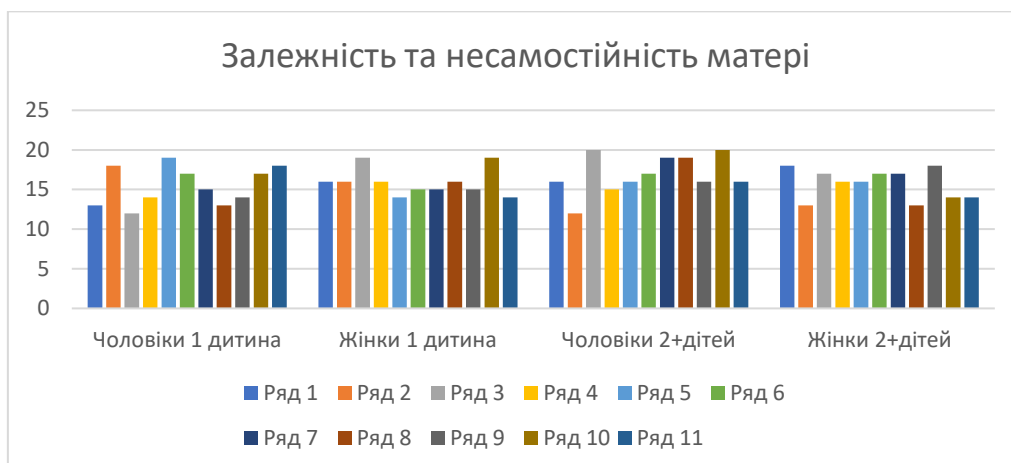

Рис. 3.12. Залежність та несаможиттєвість матері

В даному питанні, як видно із Рис.3.12, чоловіки з декількома дітьми, більше схильні до думки що їхні дружини несамоостійні та залежні від них. При цьому жінки з обох категорій сімей мислять приблизно однаково, що дає підставу вважати що дане питання залежить від особистісних характеристик сім'ї.

Отже, підсумовуючи даний пункт дослідження, а саме ставлення до сімейної ролі чоловіка та жінки, можна дійти висновку, що в парах з однією дитиною, порівняно із багатодітними сім'ями, ставлення до своїх обов'язків та ролей рівноцінні. Тоді як погляди чоловіків та жінок з багатодітних сімей дещо різняться.

Наступний пункт дослідження покаже чи присутня **зайва емоційна дистанція з дитиною**.

1. Нестриманість в стосунках з дітьми

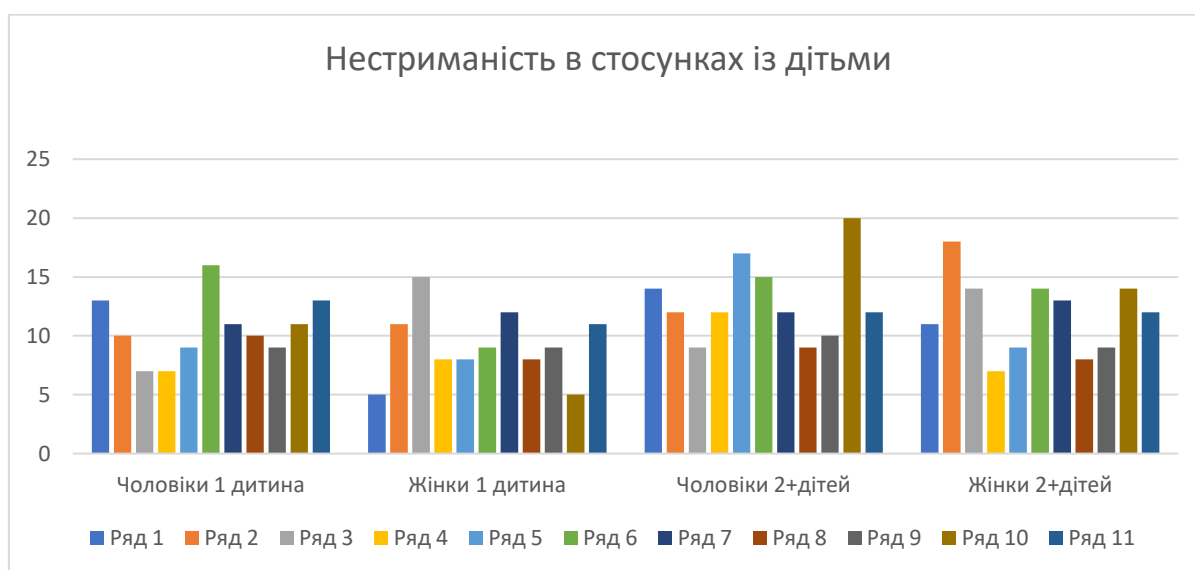

Рис. 3.13. Нестриманість в стосунках з дітьми

Чітко бачимо із Рис.3.13, що в парах із декількома дітьми присутня нестриманість у стосунках із дітьми. Визнають це і чоловіки і жінки.

2. Зайва суворість з боку батьків

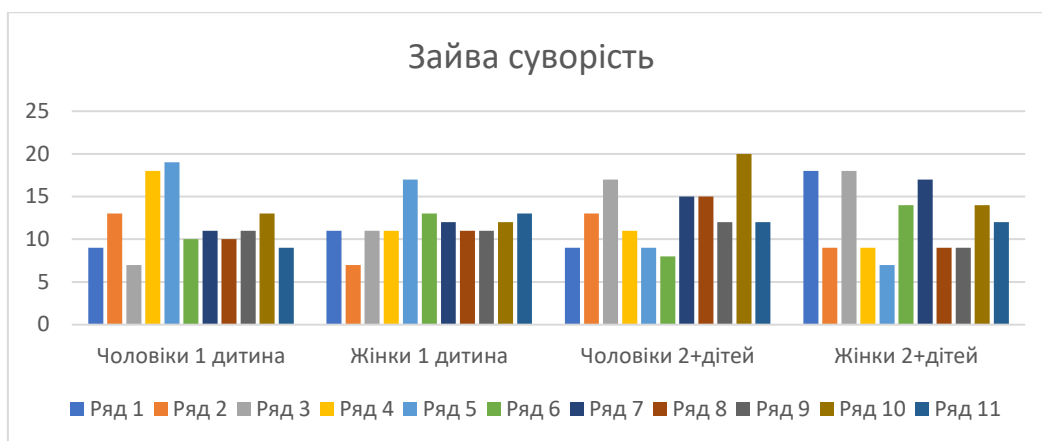

Рис. 3.14. Зайва суворість

По даним діаграми Рис.3.14 можна зробити висновок що зайву суворість у вихованні дітей визнають чоловіки обох типів сімей, тоді як серед жінок, даний фактор в своєму процесі виховання дітей, вбачають жінки з двома та більше дітьми, на противагу матерям з однією дитиною.

3. Уникання контакту з дитиною

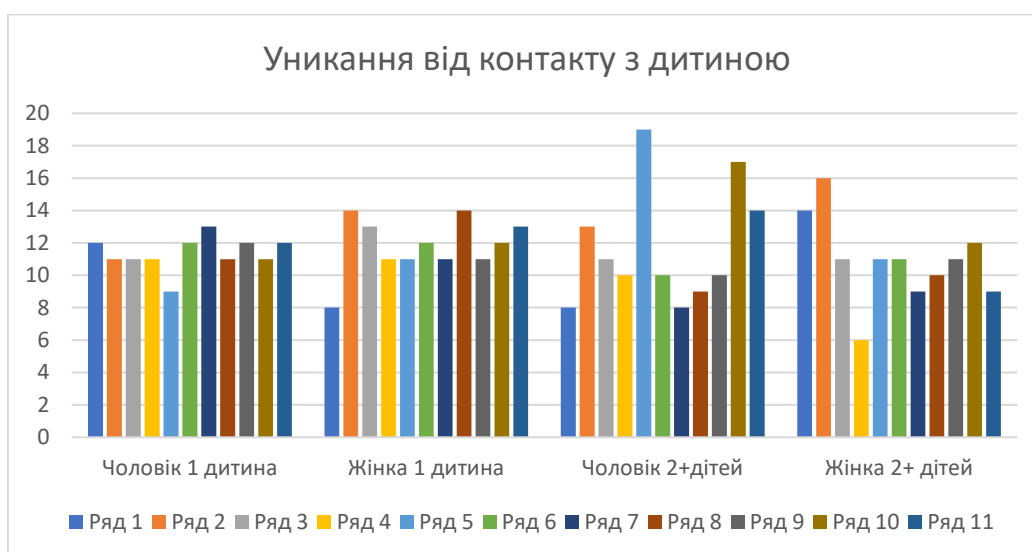

Рис. 3.15 Уникання контакту з дитиною

Аналізуючи Рис. 3.15, бачимо що чоловіки з декількома дітьми частіше за чоловіків із однією дитиною, уникають контакту зі своїми дітьми. В той же час, жінки із багатьма дітьми більше контактують із своїми чадами, аніж матері з однією дитиною. По даному пункту дослідження, можна зробити висновок, що чоловіки, які виховують декількох дітей, тримають зайву емоційну дистанцію із своїми дітьми, в порівнянні із іншою категорією респондентів.

4. Надмірна батьківська турбота

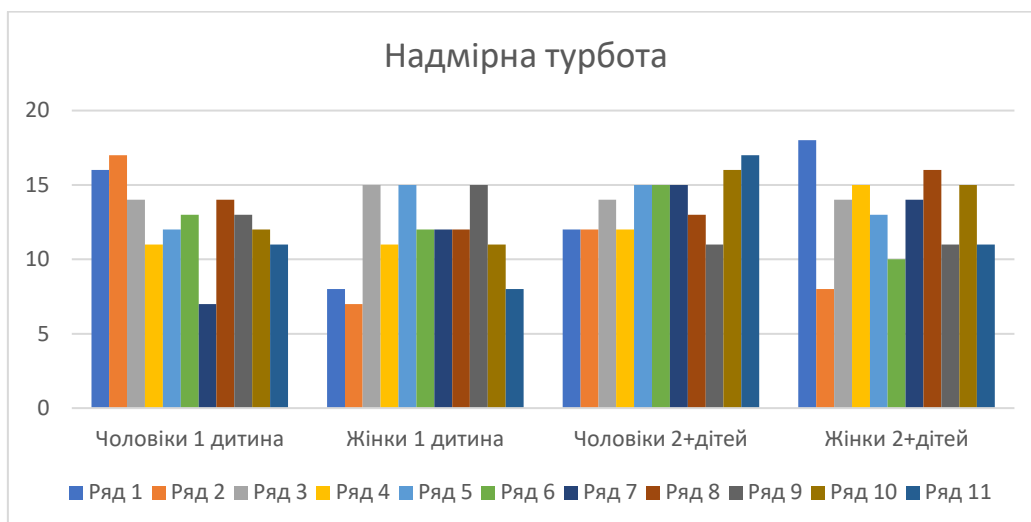

Рис. 3.16. Надмірна батьківська турбота

Як видно із даних діаграми Рис. 3.16, надмірну турботу, дещо проявляють чоловіки із декількома дітьми. Решта респондентів має приблизно однакове ставлення до даного питання.

5. Придушення волі дітей

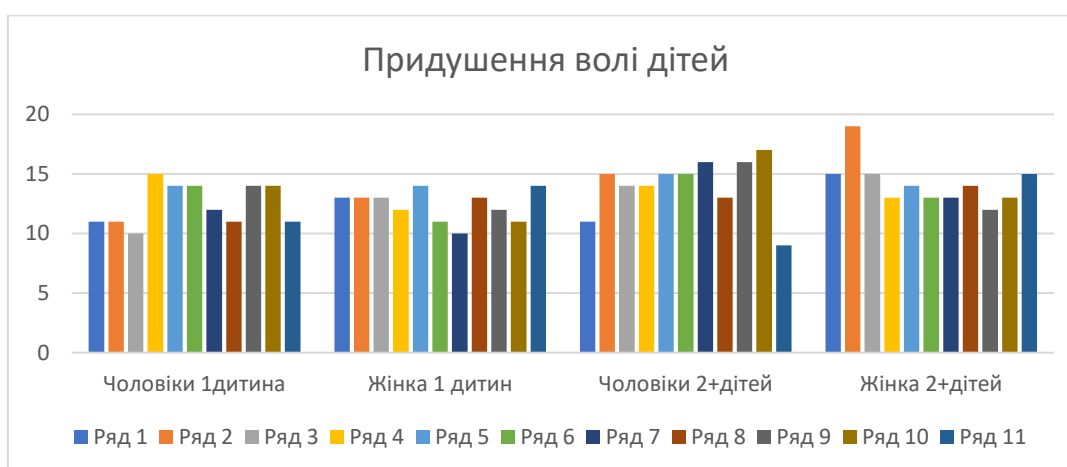

Рис. 3.17. Придушення волі дітей

Бачимо по Рис. 3.17, що в багатодітних сім'ях дітям дозволяється менше, аніж в сім'ях з однією дитиною.

6. Надмірна турбота про безпеку дитина

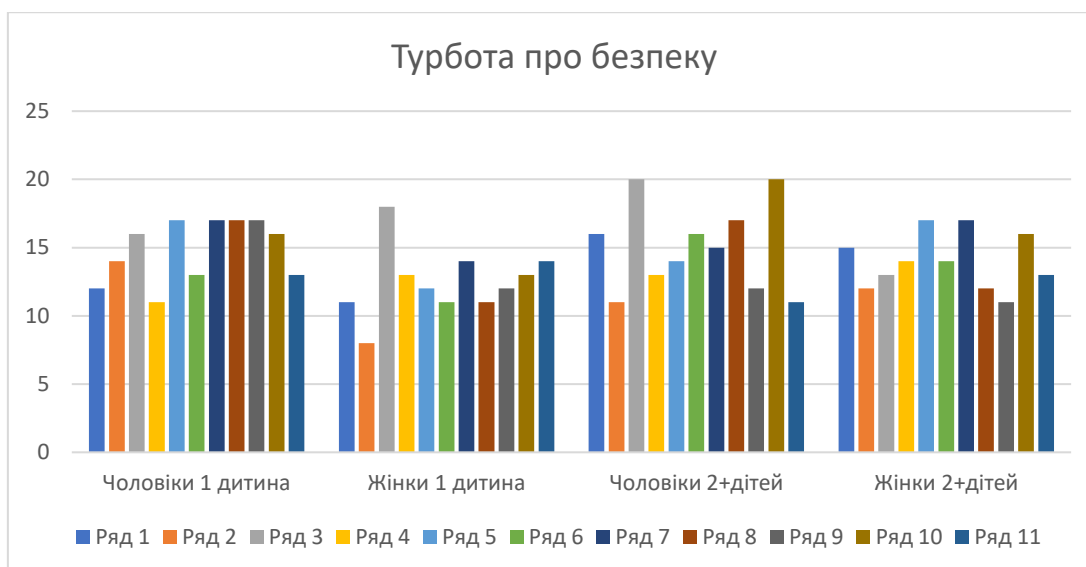

Рис. 3.18. Надмірна турбота про безпеку дитини

Бачимо що згідно із Рис.3.18, чоловіки більше проявляють надмірну турботу за безпеку дітей, аніж жінки. При цьому найспокійніші в цьому питанні, матері котрі виховують одну дитину.

7. Відсутність впливу зовнішніх чинників на виховання дітей

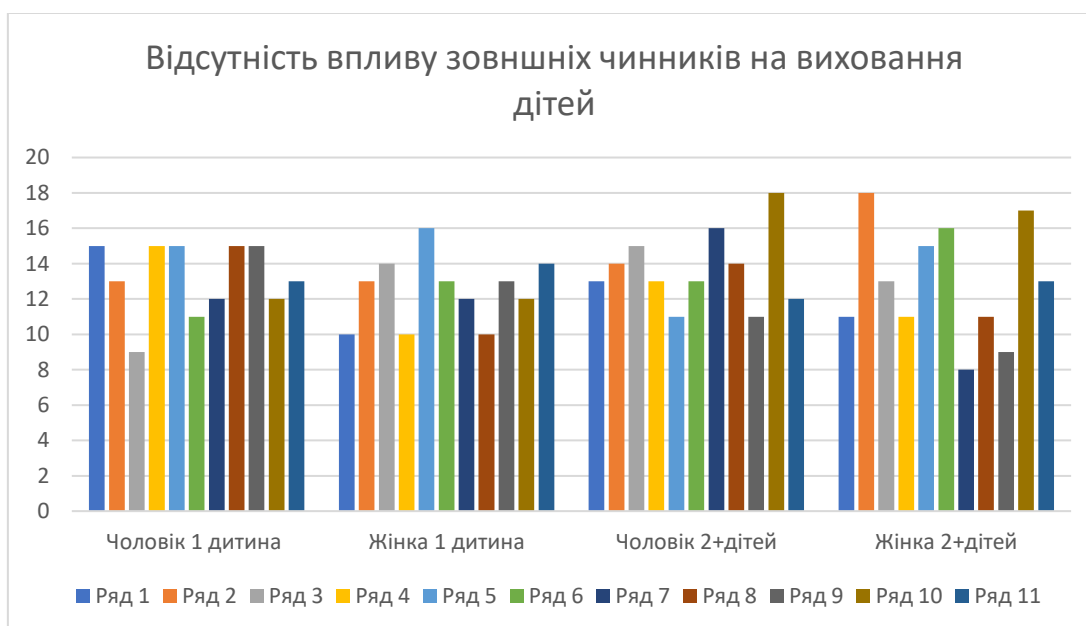

Рис. 3.19. Відсутність впливу зовнішніх чинників на виховання дітей

В даному питанні, чоловіки та жінки що виховують декілька дітей, більш схильні вважати що на виховання їхніх дітей не впливають зовнішні чинники.

8. Придушення агресивності у дітей

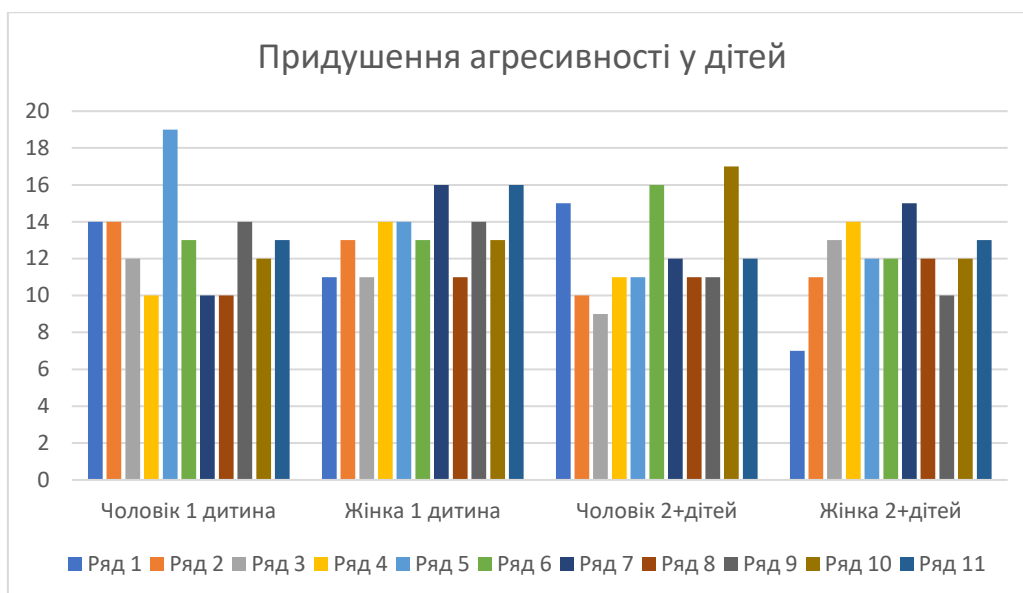

Рис. 3.20. Придушення агресивності у дітей

Бачимо (Рис.3.20), що батьки які виховують одну дину, частіше намагаються впоратися із проявами агресії у своїх дітей, аніж їхні опоненти з декількома дітьми.

9. Придушення лібідо

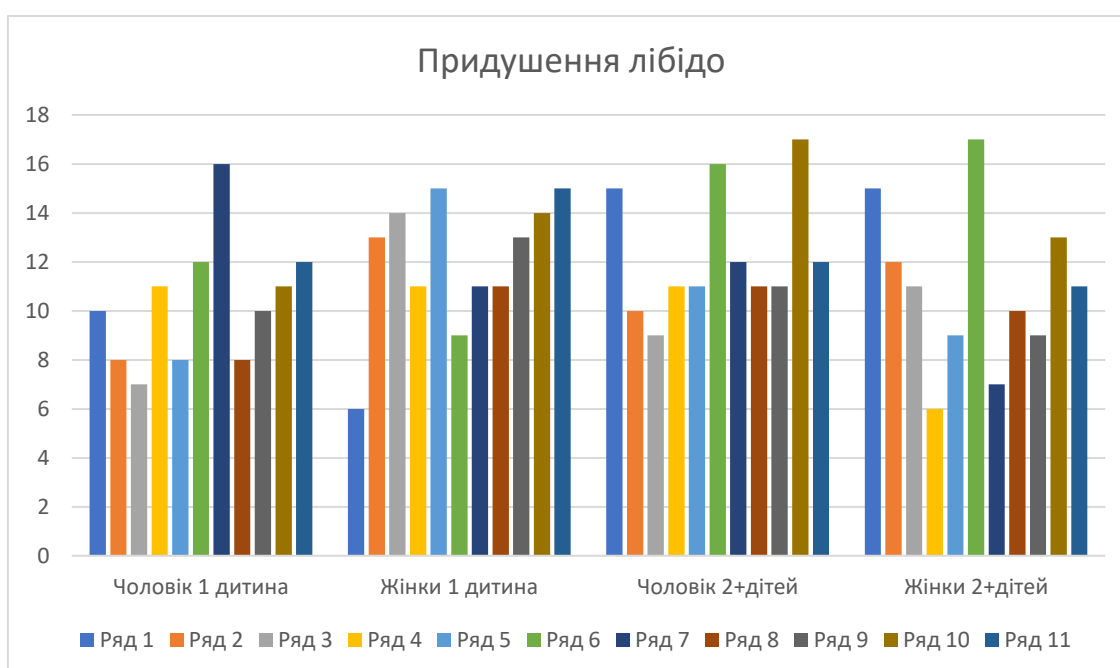

Рис. 3. 21. Придушення лібідо

По даним Рис 3.21, видно що жінки з однією дитиною, більш схильні до придушення лібідо своїх дітей. В той же час, високі показники також в

чоловіків обох категорій опитуваних сімей. Найменше даний процес відбувається з боку матерів із декількома дітьми.

10. Надмірна присутність у світі дитини

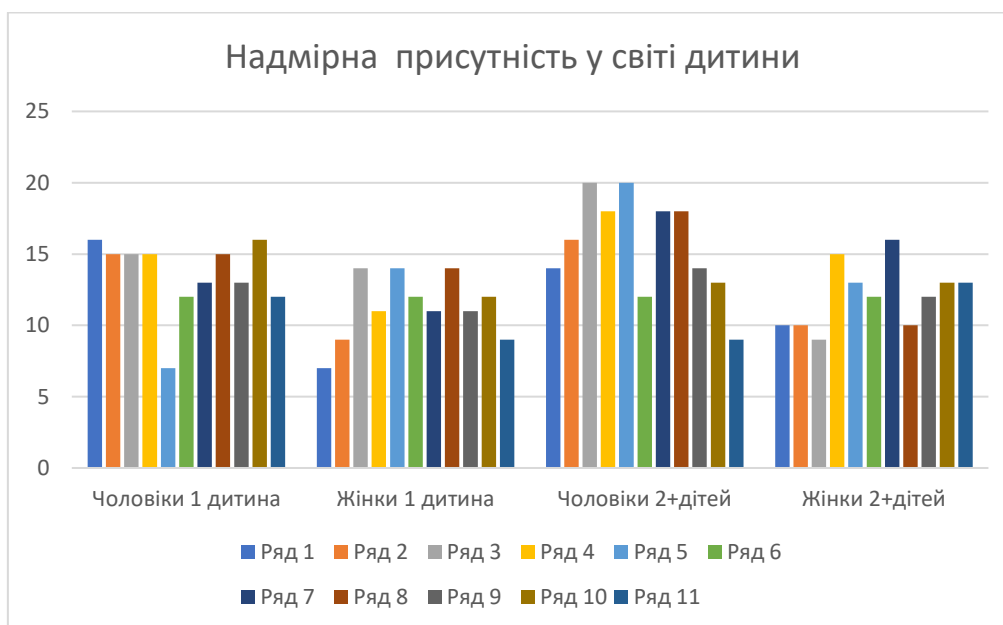

Рис. 3.22. Надмірна присутність у світі дитини

По даним діаграми Рис.3.22 чоловіки більше втручаються в життя своїх дітей, аніж жінки, при цьому чоловіки з декількома дітьми сильніше аніж чоловіки в яких одна дитина.

11. Прагнення прискорити розвиток дитини

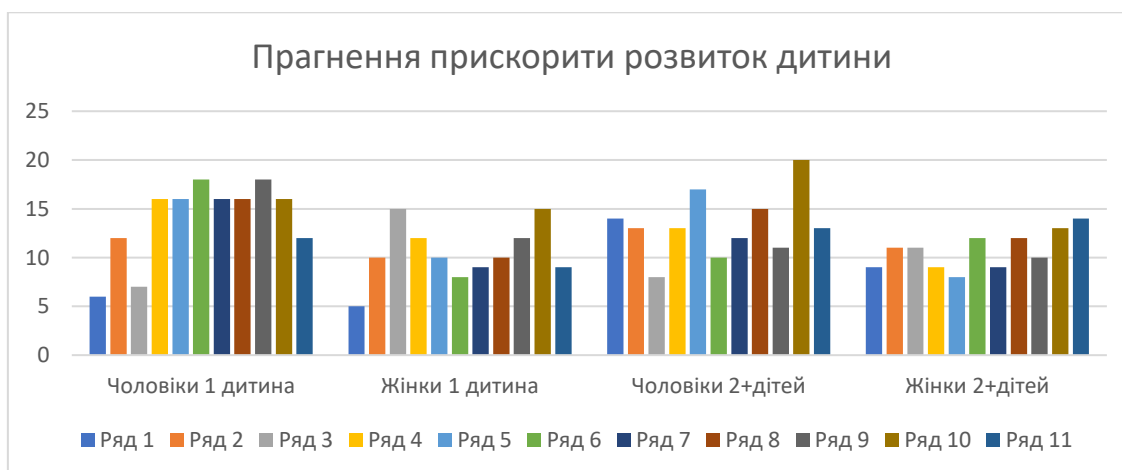

Рис. 3.23. Прагнення прискорити розвиток дитини

Бачимо з Рис. 3.23, що чоловіки більше ніж жінки прагнуть прискорити розвиток своїх дітей, при чому в обох категоріях опитуваних сімей.

По опрацьованим даним стосовного даного пункту дослідження, можемо зробити висновок, що з боку чоловіків помітна більша концентрація уваги на дітях ніж у жінок.

Проаналізувавши всі пункти даної методики, ми побачили що насправді тип сім'ї грає роль в багатьох аспектах сімейного життя. Так, в сім'ях які виховують одну дитину, жінки відчують себе не настільки обтяжливо роллю материнства та господині, як їх опонентки що виховують декількох дітей. Це можна пояснити зтяжним декретом, та більшою затратою часу та уваги яку потрібно приділяти більшій кількості дітей. В багатодітних матерів присутнє відчуття самопожертви, адже часто не вистачає часу на себе. В той же час, чоловіки що виховують одну дитину, суворіші у вихованні аніж батьки що мають декількох дітей. Вони частіше проявляють байдужість у виховному процесі, але при цьому придушують лібідо та агресивність своїх дітей. Цікаво також, що багатодітні пари будують партнерські відносини зі своїми дітьми, вчать їх бути рівноправними членами родини але при цьому дотримуються погляду беззаперечного авторитету батьків у вихованні. Ще одним фактом стало те, що чоловіки в обох категоріях опитуваних, суворіші за матерів та часто уникають прямого контакту із своїми дітьми. При цьому варто зазначити, що особистісний фактор грає вирішальну роль, адже не залежно від кількості дітей, стосунки повинні бути збалансованими та екологічними.

2.3. Дослідження особливостей стратегій сімейного виховання в різних типах сімей

Дослідження проводилося із двома групами опитуваних у віці від 30 до 40 років, по 11 сімей в кожній: батьків які виховують одну дитину, та батьків які виховують двоє та більше дітей.

Для нашого дослідження типу сімейного виховання, що переважає в сім'ї, була використана методика «Стратегії сімейного виховання» С.С.Степанова в модифікації І.І. Махоніної. Респондентам було запропоновано пройти тестування, яке складалося із 10 питань та варіантами відповідей до них (Дод.Б). Далі, згідно до ключа тестів опрацювавши дані, ми отримали наступні результати:

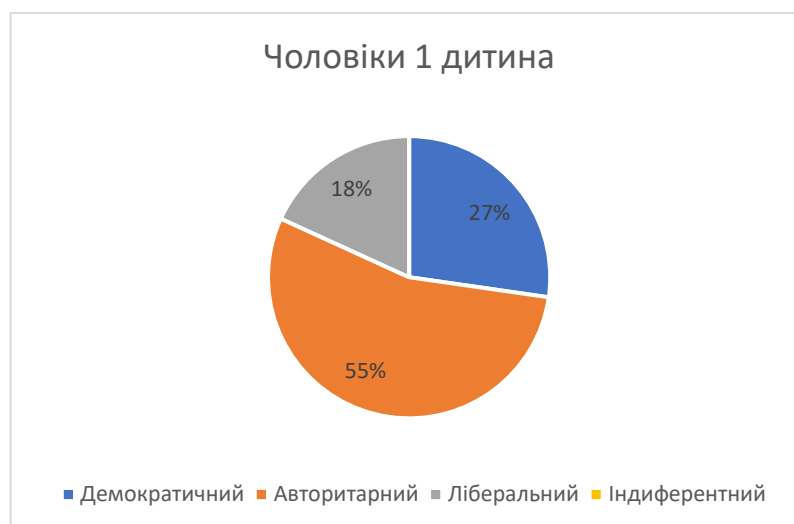

Рис. 3.24. Переважаючі стилі виховання серед чоловіків з однією дитиною

Рис. 3.25. Переважаючі стилі виховання серед жінок з однією дитиною

Як бачимо з діаграм (Рис. 3.24 та 3.25) , і в жінок, і в чоловіків що виховують одну дитину, найбільш поширеним є авторитарний стиль виховання. При цьому деякі чоловіки з даної категорії опитуваних також слідують демократичному та ліберальному стилям виховання. Тоді як жінки, окрім авторитарного надають перевагу лише ліберальному стилю. Якщо дивитися на те, чи співпадає стиль виховання в жінки та чоловіка, побачимо такі дані:

Рис. 3.26. Співпадіння стилів виховання у батьків що виховують одну дитину

Як бачимо (Рис. 3.26), однаковий стиль виховання в 55% опитуваних сімей в категорії дітей що виховують одну дитину.

Аналізуючи тести сімей що виховують більше двох дітей, отримали такі дані:

Рис. 3.27. Переважаючі стилі виховання серед чоловіків що виховують декількох дітей

Рис. 3.28. Переважаючі стилі виховання серед жінок що виховують декількох дітей

Як бачимо (Рис.3.27), переважна кількість чоловіків (64%), в даній категорії опитуваних, обирає авторитарний метод виховання. Далі йдуть ліберальний (18%) та демократичний із індиферентним (по 9% кожен). Серед жінок (Рис.3.28), також переважає авторитарний стиль виховання (64%), далі йдуть демократичний (27%) та ліберальний (9%).

Якщо проаналізувати схожість стилів в сім'ї то отримаємо такі дані:

Рис. 3.29. Співпадіння стилів виховання у батьків що виховують більше двох дітей

Як бачимо, однакового стилю виховання (Авторитарного) дотримується тільки 18% серед опитаних пар в даній категорії. Тоді як більшість (82%) дотримуються різних стилів у вихованні своїх дітей.

Отже, можемо зробити висновок, що серед усіх опитуваних переважає авторитарний стиль виховання. Серед батьків що виховують декількох дітей, бачимо більшу різноманітність стилів виховання, ніж серед батьків що виховують одну дитину. При цьому, можемо бачити що в сім'ях з однією дитиною набагато частіше ніж в сім'ях із декількома дітьми, сходяться погляди в батьків на стиль виховання своїх нащадків.

2.4. Сім'я очима дітей за допомогою проективної методики

«Малюнок сім'ї»

В ході дослідження ми використовували проективну методику «Малюнок сім'ї», що являється одним із найбільш популярних методів діагностики сімейних відносин, яку першим запропонував відомий вчений В. Вольф. Для даного дослідження, нами було запропоновано, діткам у віці від 4х до 9 років, чії батьки брали участь в попередніх дослідженнях, намалювати свою сім'ю. В експерименті прийняло участь 20 дітей.

Метою дослідження було виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин та оцінка особливостей сприйняття і переживання взаємин в родині, в залежності від того чи зростає дитина одна в сім'ї чи разом із братами та сестрами. А також чи впливає стиль виховання в родині, на її сприйняття.

Матеріал для дослідження: аркуш паперу А4 (21 x 29 см), набір олівців, гумка. Інструкція: «Намалюй, будь ласка, свою родину».

Далі, згідно інтерпретацій (Дод. В), ми проаналізували роботи.

Перше що ми виявили, це те, що діти, які виховуються одними в сім'ї, зображували, найчастіше себе посеред своїх батьків (Див. Дод. Г,), тоді як діти що зростають в сім'ях з декількома дітьми, найчастіше зображували дітей поруч із батьками (Див. Дод. Д)

При інтерпретації даних малюнку сім'ї, перше на що звертають увагу, з кого починається малюнок. Першим малюють самого значимого члена сім'ї. Так, наприклад, є малюнок, де дитина зобразила першою, себе. (Див дод Е) Ця особливість говорить про те, *що* найбільш значимою в сім'ї *дитина* вважає себе. Також, намалювавши членів сім'ї зі з'єднаними руками, дитина показує ознаки психологічного добробуту, сприйняття інтегративності сім'ї. Малюючи **батька вище за інших**, дитина тим самим надає йому винятковий статус, він на думку дитини, володіє найбільшою владою в сім'ї. Також , помітно що в дитини тісний контакт із матір'ю яку вона зобразила

поруч із собою за руку. Дана дитина виховується в сім'ї, де обидвоє батьків дотримуються авторитарного стилю виховання.

Серед всіх малюнків, нашу увагу привернув малюнок, де відсутня частина сім'ї. (Див. Дод. Є) Як бачимо, дитина на малюнку пропустила двох членів сім'ї – батька та брата. Зазвичай, діти зменшують склад сім'ї, «забуваючи» намалювати тих членів сім'ї, котрі для них емоційно менш привабливі, з якими склалися конфліктні відносини. Звідси можемо зробити висновок, що в дитини відсутній емоційний зв'язок із батьком та братом. Також, відсутність брата на малюнку може означати боротьбу за батьківську увагу з ним, ревності. Зате із матір'ю зв'язок дуже тісний. В батька, за попереднім дослідженням – авторитарний стиль виховання, у матері – демократичний. З малюнку видно, що дитині ближчий саме материн стиль.

Інколи, дітям хочеться згуртувати свою сім'ю. В таких випадках, вони малюють її в обмеженому просторі. (Див Дод Ж) Як бачимо з даного малюнку, дитина зобразила всіх членів родини окремо, але в обмеженому просторі – в будинку. В родині низький рівень емоційних зв'язків, але дитина прагне це змінити. Зображення сонця говорить про гарний настрій та оптимістичні погляди дитини на розвиток подій в сім'ї. Також помітно що себе дитина намалювала дещо меншою від інших членів родини, хоча має меншу сестру. Це говорить про те, що дитина відчуває нерівноцінний розподіл уваги від батьків між собою та сестрою, та сприймає що сестра важливіша в родині ніж він. Поглянемо також на малюнок сестри (Див Дод З) Як бачимо, дівчинка зобразила дві коаліції – тата з братом та себе з матір'ю, ілюструючи існуючу в цій сім'ї конфронтацію на ґрунті ролевих не співпадінь. Тобто чітко видно що в уяві дитини існує зв'язок між татом та сином а також окремо між мамою та донькою. Це говорить про слабкість між персональних зв'язків. Також помітним є відсутність рота в батька. Це може свідчити про відсутність емоційної близькості із батьком, мінімальне спілкування.

Цікавим фактом в аналізованих дитячих роботах стало домальовування неіснуючих членів родини, деякими дітками. (Див Дод І, Ї)

Збільшення складу сім'ї на дитячих малюнках може означати незадоволення дитини психологічними потребами в сім'ї. Часто це свідчить про спробу заповнити пустоти утворені браком близьких, теплих відносин із рідними, компенсувати недостатність емоційних зв'язків. Зображення малих дітей вказує на незадоволені афіліативні потреби.

Також на малюнку (Див Дод. І) ми бачимо чітко проведено лінію землі, що може вказувати на незахищеність, так дитина надає малюнку стабільність. Додаткове декорування осіб (в даному випадку корона на голові у матері та капелюх на авторці малюнку) підкреслює найбільш позитивне ставлення до даних членів родини. Віддаленість сестри на малюнку вказує на не надто тісний емоційний зв'язок із нею. Також помітним є велика кількість додаткових елементів: дерева, магазину з морозивом, гойдалка – все це свідчить про те, що в родині послаблені або формалізовані контакти, недостатній рівень спілкування.

Ще одним, для нас цікавим фактом стало зображення домашніх улюбленців дітьми на малюнку сім'ї. (Див Дод К) Так, вважається що зображення на малюнку сім'ї домашніх тварин, означає недолік близького спілкування з іншими дітьми і потребу мати постійного супутника в іграх, з яким можна було б спілкуватися на рівних. Також, важливою деталлю на малюнках є відсутність певних рис обличчя, що вказує на конфліктні відносини з даною особою, ворожим ставленням до нього. Як приклад можемо розглянути (Див Дод Л) Як бачимо, хлопчик не намалював братові обличчя. Це говорить про конфлікт між братами.

Отже, серед всіх проаналізованих робіт, жодних кричущих відхилень чи психічних порушень в діток не помічено. Так, виявлено що світогляд дитини, скоріше залежить від індивідуальної ситуації в сім'ї, аніж приналежності батьків до певної стилу групи виховання з попередніх досліджень. Так, дитині важливо щоб батьки проводили час із нею та підтримували позитивний емоційний контакт.

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретичних джерел із досліджуваної проблеми та результати емпіричного дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки.

Процес виховання дітей довгий і клопіткий проте це є основа формування особистості дитини. У взаєминах батьків та дітей закладається подальша соціалізація дитина та її стосунки із іншими дітьми. Батьківська любов та розумна опіка здатні сформувати гармонічну, психологічно здорову та емоційно стабільну особистість. І навпаки, надто суворі методи виховання з використанням фізичних покарань, неминуче призведуть до розвитку невротичного типу особистості у дитини та навіть психічних розладів.

Батьки являються безсумнівним авторитетом для дитини, який повинен бути запорукою захисту та джерелом любові. Нажаль, так трапляється не завжди і досить часто, батьки самі того не усвідомлюючи травмують своїх дітей. Конфлікти між батьками та дітьми досить закономірне явище яке обумовлене індивідуально-психологічними та віковими особливостями. Одними із головних причин які часто приводить до конфліктів є стиль взаємин, що існує в сім'ї, традиції, ставлення дорослих до дитини і в цілому тип спілкування між батьками.

Сучасні психологічні та педагогічні дослідження дозволяють стверджувати що сім'я займає дуже важливе місце серед усіх факторів формування особистості. Лише сім'я здатна забезпечити дитині емоційний захист, відчуття важливості та суттєвості свого існування, щирої зацікавленості в ній.

В сучасному житті дуже часто материнські та батьківські обов'язки відходять на другий план. Чоловіки та жінки, нерідко мають різні погляди та бачення не лише на виховання дітей, а й на розподіл сімейних ролей взагалі. В наш час, суспільством дедалі більше нав'язується образ супер-мами, яка повинна встигати не лише бути ідеальною матір'ю, але й відмінною

господинею, бізнес-леді, освіченою та доглянутою дружиною. В той же час, роль батька, часто зводиться до фінансового забезпечення.

У ході проведеного емпіричного дослідження ми з'ясували що насправді тип сім'ї грає роль в багатьох аспектах сімейного життя. В родинях де виховують декількох дітей, жінки більше обтяжені роллю господині та живуть із відчуттям самопожертви. Їм доводиться більшість свого часу присвячувати дітям і при цьому далеко не кожна жінка психологічно готова до такого розвитку подій. При цьому, чоловіки що виховують одну дитину, суворіші у вихованні аніж батьки що мають декількох дітей. Вони частіше проявляють байдужість у виховному процесі, але при цьому придушують лібідо та агресивність своїх дітей. Важливо також, що в багатодітних парах переважають партнерські відносини із дітьми, де дітей вчать бути рівноправними членами сім'ї, відповідно цікавлячись їхньою думкою та при цьому діти зростають з розумінням беззаперечного авторитету батьків.

Ще одним фактом стало те, що чоловіки в обох категоріях опитуваних, суворіші за матерів та часто уникають прямого контакту із своїми дітьми.

В процесі виховання дітей, всі батьки дотримуються певного сценарію (стилю), який і буде визначати, в основному взаємини між ними. Дуже важливо щоб стиль виховання співпадав у матері з батьком, адже в іншому випадку діти можуть зростати в нездоровому психологічному кліматі, де доводиться підлаштовуватись під кожного із батьків. Доведено, що в майбутньому такий сценарій може покласти початок розвитку неврозів.

За стилем виховання, наше дослідження показало, що, нажаль, більшість батьків дотримується авторитарного стилю виховання. Даний стиль виховання є одним із найгірших, так як його наслідками можуть бути: низька самооцінка, інфантилізм, замкнутість, відсутність довіри до людей, бунтарство та агресія, схильність до депресій. При цьому, варто зазначити що в парах які виховують одну дитину даний стиль виховання домінує, та є спільним в обох батьків. В парах які виховують декількох дітей, в більшості випадків стилі виховання не співпадають, але мають більший діапазон. Так, на

другому місці в жінок що виховують більше двох дітей – переважає демократичний стиль виховання.

Аналізуючи малюнки сім'ї, можна зробити висновок що більшість дітей яких було опитано, проживають в благополучній психологічній атмосфері. При цьому, діти які ростуть з братами та сестрами частіше мають проблеми з браком уваги та слабким емоційним зв'язком між членами сім'ї.

Перспектива та подальше вивчення даного напрямку дослідження полягає в більш детальному аналізі поведінки батьків, їх спадкових патернів та способів переривання родових сценаріїв які повторюють з покоління в покоління в сім'ях, та часто носять токсичний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєнко Т. Виховання прихильності до батьків у дітей дошкільного віку. Дошкільне виховання./ Алексєєнко Т. – Київ, 1997.–№8.
2. Бондаровська В. та ін. Школа для батьків / В. Бондаровська, К. Бабенко, О. Возіянова та ін. – К.: ТОВ “Батискаф”, 2003. – 320 с.
3. Блонський П. Теорії розвитку поведінки людини./Блонський П. – К., 2002 – 105с.
4. Бондарчук О. І. Психологія сім’ї : курс лекцій / О. І. Бондарчук ; МАУП. – К., 2001. – 170 с.
5. Буленко Т. В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної молоді сім’ї / Т. В. Буленко // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – № 9.
6. Вакуленко С.М. Соціологія сім’ї: навчально-методичний посібник для викладачів та студентів. Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2003. 159 с.
7. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. Посібник – К.: Либідь, 2005.- 400с.
8. Гаєвська Л.В. Вплив дитячо-батьківських відносин на рівень тривожності дітей/ Гаєвська Л. В.– інформаційно-видавничий центр Люботинського міського методичного кабінету, 2010 р. – 74с
9. Дем’яненко А.Б. Роль батька в психічному розвитку дитини. Практична психологія / Дем’яненко А.Б. – Київ: ТОВ «Центр учбової літератури», 2020р – 111с.
10. Єрмакова Є. Курс морального виховання «Етика». / Є. Єрмакова // Народна освіта, 2011. – № 9-10. – С.85-86.
11. Замелюк М.І, Козігора М. А., Оксенчук Т. В. Вплив сімейних відносин на особистість дитини.// Наукові записки./ Ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В.

- Радул, Н. С. Савченко та ін. Випуск 178. Частина II. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С. 256-258
12. Землянухина Н.А. Вплив сімейних відносин на формування особистості дитини / Н. Землянухина // [Соціальна педагогіка](#). – 2003. – № 1. – С. 81-84.
13. Капська А.Й. Соціальна педагогіка / За ред. проф. А.Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
14. Кісарчук З. Г. Психологічна допомога сім'ї : навч. посіб. : у 3 кн. / З. Г. Кісарчук, О.І. Єрмусевич – К. : Главник, 2006.
15. Козловська Е. В. Психологічна готовність молодого подружжя до гармонізації стосунків : дис. канд. психол. наук. / Е. В. Козловська. – К., 2010.
16. Кондратюк В.М. Вивчення методів сімейного виховання / В.М. Кондратюк// Початкова [школа](#). - 1999. - № 1. - С. 70-71
17. Корнев М.Н., Коваленко А.В. Соціальна психологія: навчальний посібник. – К.;"Вища школа";: 2002р.
18. Котирло В. К. Вплив взаємин у сім'ї на виховання емпатії у дітей. – К.: Рад. школа, 1985. – 140 с.
19. Кравець Н.В. Психологія сімейного життя : Навчальний посібник.- Тернопіль: „Богдан”, 1995.
20. Крисюк Г.Я. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на адаптацію молодого подружжя. Збірник наукових праць. Івано-Франківськ: «ВДВ ЦІТ», 2006. Вип. 11. Ч.2. С.215-222.
21. Лембрик Л.Е. Шлюбно-сімейні взаємини і стабільність родинного життя / Лембрик // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія .– Івано-Франківськ: ВДВЦІТ, 2006. – 215с.
22. Литвиненко І.С., Прасол Д.В. Проективні малюнкові методики: Методичний посібник. – Миколаїв: Вид-во «Арнекс», 2015. – 160 с.
23. Литвин-Кіндратюк С.Д. Вплив сім'ї на розвиток стресостійкості дитини. Родинні взаємини і проблеми виховання дітей. Збірник статей /За ред. В. Костіва. -Івано-Франківськ, 1995.– 324с.

24. Лютак О.З. Функціонально-рольова структура сучасної сім'ї. Збірник наукових праць. Івано-Франківськ: «ВДВ ЦІТ», 2007. Вип. 12. Ч.2. С.98–106.
25. Маценко Л.М. Педагогіка сімейного виховання: Навч. посіб. / Л.М. Маценко. – К.: НАУ, 2008. – 160с.
26. Максимова Н. Ю Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 304 с.
27. Медіна Т.В. Соціологія сім'ї: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2006. 56 с.
28. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-е видання / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 464 с.
29. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-е видання / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 464 с.
30. Острогорский А.І., Плеханов А.П. Значення сімейних відносин у вихованні // Шкільне виховання. - 1999. - № 9. - С. 66-70
31. Поліщук В.М. Батьки і діти. Психологія сім'ї : навч. посіб. для студ. ВНЗ / За заг. ред. В. М. Поліщука. – Суми, 2008. – С. 33 -41.
32. Поліщук В.М. Психологія сім'ї : навч. посіб. / В. М. Поліщук, Н. М. Ульїна, С. А. Поліщук та ін. ; за заг. ред. В. М. Поліщука. – 2-ге вид., доповн. – Суми : Університет. кн., 2009. – 282 с.
33. Прасол Д.В. Психодіагностика та корекція в роботі шкільного психолога: методичний посібник. Вид. 3-тє / Д.В. Прасол. – Миколаїв: Вид-во «Кріт», 2009. – 235 с.
34. Пугач Л. Все починається з сім'ї // Психолог.№6, 2008. С.25-30
35. Рахімов О.З. Роль морального виховання у формуванні особистості. //Класний керівник / Рахімов О.З. 2001. – № 6.
36. Різванова Р.Є. Хто допоможе підлітку в сім'ї // Виховання школярів. – 2005. - № 8. - С. 44-51

37. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. Посібник. – К.:”Веселка”,1998.
38. Слюсар Л.І. Батьківство у системі відносин інституту сім’ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки // Демографія та соціальна економіка. – 2016.
39. Спіцин Н.П. Що даєш дітям? [Про проблеми сімейного виховання] Початкова школа. – 2003. – № 1. – С. 72-75
40. Сухар К. Помилки сімейного виховання // Виховання школярів. – 2005. – № 3. – С. 46
41. Сухар К. Помилки сімейного виховання // Виховання школярів. –2005. – № 3. – С. 46
42. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім’єю: навч. посіб. / І. М. Трубавіна. – К.: [ДЦССМ], 2002. – 132 с.
43. Ушеніна Т.Б. Гармонія взаємовідносин між поколіннями в сім’ї як умова її благополуччя // Виховання школярів. – 2002. – № 7. – С. 36-38
44. Федоренко Р. П. Психологія молодшої сім’ї та сімейна криза : монографія / Р. П. Федоренко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 168 с.
45. Федоренко Р. П. Психологія сім’ї : навч. посіб. / Раїса Петрівна Федоренко. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 364 с.
46. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки/ З.Фройд; пер. Тарашук П. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2021. – 552с
47. Фром Е. Мистецтво любові / Еріх Фром; пер. з англ. В.Кучменко. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2022. – 192с.
48. Харан О. Стосунки батьків і дітей та їхній вплив на віктимність поведінки підлітків//Соціальна психологія.-2005.
49. Ходорчук А.Я. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді. 5 ч. / А.Я. Ходорчук. – Київ: ДЦССМ, 2003. – 272 с.

50. Цільмак О.М. Психологія сім'ї та шлюбу : навчально-наочний підручник/ під редакцією О.М. Цільмак – Київ 2011р.– 264с
51. Цуркан, Т. Г. Взаємини дитини і батьків як визначальний фактор впливу на формування особистості./ Цуркан Т., Федорчук Н, – Л: Наука і освіта, 2015, 120
52. Юлацкевіч П.І. Практичні аспекти сімейного виховання // Сім'я і школа.–2005. – № 3. – С. 46
53. Юнг К.Г Книга Психологические типы / [Карл Густав Юнг](#) . – КНТ, 2021р – 721с.
54. Культура міжособистісного спілкування як феномен. Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія, 764, 211–216.
55. Концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012-2021 роки (Електронний ресурс). – Режим доступу : nvklokachi.at.ua/kontseptsiya_shasliva_roduna
56. Додаток до статті "Дитячо-батьківські відносини в родині". Методика «Стратегії сімейного виховання» С.С.Степанова в модифікації І.І. Махоніної – електронне джерело <https://vseosvita.ua/library/dodatok-do-stattiditaco-batkivski-vidnosini-v-rodini-metodika-strategii-simejnogo-vihovanna-ssstepanova-v-modifikacii-ii-mahoninoi-139415.html>
57. Електронне джерело - <http://crd5.sadok.zt.ua/problemi-vihovannya-ditey-v-bagatoditniy-rodini/>
58. С.І.Подмазін – електронне джерело <https://naurok.com.ua/stili-vihovannya-ditey-v-sim-53984.html>

ДОДАТКИ

Діагностика PARI (Е.С. Шефер і Р.К. Белл)

У вітчизняній практиці досить багато уваги приділяється проблемам взаємовідносин чоловіків і жінок, але часто обходиться стороною питання стилю і особливостей батьківських установок у вихованні дітей. Величезний крок у цьому напрямку був зроблений з розробкою методики Parental Attitude Research Instrument – PARI (ПАРІ), що дозволяє зробити висновок про особливості сприйняття матерями і батьками різних аспектів сімейного життя.

Та модель сім'ї, при якій дорослішають діти, буде несвідомо копіюватися ними у власному житті. Тому вивчення особливостей батьківсько-дитячої взаємодії має дуже істотне значення. Найбільш повну інформацію про стилі таких відносин можна отримати, провівши тестування серед сімейних пар.

Діагностика PARI, придумана американськими психологами Е.С. Шефер і Р.К. Белл, які займалися питаннями сімейного виховання.

Тестування передбачає письмову згоду-незгоду з кожним з 115 представлених в опитувальнику тверджень, що стосуються самих різних сторін внутрішньо сімейних стосунків.

Всі завдання опитувальника розбиті на 23 шкали, в кожній з яких по 5 питань.

Перша частина, яка зачіпає сімейну роль випробуваного, складається з 8 шкал (в дужках вказано номер того чи іншого показника):

- Зацикленість жінки на сім'ї (№3);
- відчуття себе матір'ю-жертвою (№5);
- часті сімейні сварки (№7);
- незаперечний батьківський авторитет (№11);
- небажання бути господинею будинку (№13);
- відстороненість чоловіка від сімейних справ (№17);
- авторитарний стиль материнського спілкування (№19);
- нерішучість і залежність від матері (№23).

Батьківсько-дитячі відносини описані 15 ознаками:

- надання дитині можливості висловитися (№1);
- дружні відносини (№14);
- заохочення допитливості малюка (№15);
- відносини на рівних (№21);
- нестриманість (№8);
- строгість (№9);
- небажання контактувати з дитиною (№16);
- яскраво виражений стиль відносин «сильний-слабкий»;
- пригнічення волі (№4);
- турбота про безпеку (№6);
- відсутність впливів ззовні (№10);

- придушення негативних проявів (№12);
- придушення статевої ролі(№18);
- надмірна присутність в світі малюка (№20);
- бажання прискорити процес навчання дитини (№22).

Перші чотири шкали відображають правильність емоційного зв'язку з дітьми, наступні три показники – дистанційованість у відносинах з дитиною, а останні вісім критеріїв говорять про зацикленість на дітях.

За кожен відповідь випробуваний отримує певну кількість балів:

4 за А; 3 за а; 2 за б; 1 за Б

Після виведення підсумкової суми і співвіднесення результату з нормою по кожній шкалі можна визначити основні особливості відносин всередині конкретної сім'ї.

Поруч з кожним реченням знаходяться літери «А а б Б», їх потрібно вибрати залежно від свого переконання у правильності даного положення: **А** - якщо з даним положенням згодні повністю; **а** - якщо з даним положенням скоріше згодні, ніж не згодні; **б** - якщо з даним положенням скоріше не згодні, ніж згодні; **Б** - якщо з даним положенням повністю не згодні.

1. Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватися з поглядами батьків. А а б Б
2. Хороша мати повинна обережати своїх дітей навіть від маленьких труднощів і образ. А а б Б
3. Для хорошої матері дім і сім'я - найважливіше в житті. А а б Б
4. Деякі діти настільки погані, що заради їхнього ж блага потрібно навчити їх боятися дорослих. А а б Б
5. Діти повинні віддавати собі звіт в тому, що батьки роблять для них дуже багато. А а б Б
6. Маленьку дитину завжди слід міцно тримати під час ходьби, щоб вона не впала. А а б Б
7. Люди, які думають, що в хорошій сім'ї не може бути непорозумінь, не знають життя. А а б Б
8. Дитина, коли подорослішає, буде дякувати батькам за суворе виховання. А а б Б
9. Перебування з дитиною цілий день може довести до нервового виснаження. А а б Б
10. Краще, якщо дитина не замислюється над тим, чи правильні погляди його батьків. А а б Б
11. Батьки повинні виховувати в дітях повну довіру до себе. А а б Б
12. Дитину слід вчити уникати бійок, незалежно від обставин. А а б Б
13. Найгірше для матері, що займається господарством, почуття, що їй нелегко звільнитися від своїх обов'язків. А а б Б
14. Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки. А а б Б

15. Дитина повинна навчитися в житті багатьом потрібним речам, і тому їй не можна дозволяти втрачати цінний час. А а б Б
16. Якщо один раз погодитися з тим, що дитина донесла, вона буде це робити постійно А а б Б
17. Якби батьки не заважали у вихованні дітей, матері б краще справлялися з дітьми А а б Б
18. У присутності дитини не треба розмовляти про питання статі. А а б Б
19. Якби мати не керувала будинком, чоловіком і дітьми, все відбувалося б менш організовано. А а б Б
20. Мати повинна робити все, щоб знати, про що думають діти. А а б Б
21. Якби батьки більше цікавилися справами своїх дітей, діти були б краще і щасливіше. А а б Б
22. Більшість дітей повинні самостійно справлятися з фізіологічними потребами вже з 15 місяців. А а б Б
23. Найважче для молодої матері - залишатися одній у перші роки виховання дитини А а б Б
24. Треба сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя в сім'ї, навіть якщо вони вважають, що життя в сім'ї неправильне. А а б Б
25. Мати повинна робити все, щоб уберегти свою дитину від розчарувань, які несе життя. А а б Б
26. Жінки, які ведуть безтурботне життя, не дуже гарні матері. А а б Б
27. Треба обов'язково викорінювати у дітей прояви лукавства. А а б Б
28. Мати повинна жертвувати своїм щастям заради щастя дитини. А а б Б
29. Всі молоді матері бояться своєї недосвідченості у поводженні з дитиною. А а б Б
30. Подружжя повинні час від часу лягати, щоб довести свої права. А а б Б
31. Суворі дисципліна по відношенню до дитини розвиває в ньому сильний характер. А а б Б
32. Матері часто настільки бувають замучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути ні хвилини більше. А а б Б
33. Батьки не повинні поставати перед дітьми в поганому світлі. А а б Б
34. Дитина повинна поважати своїх батьків більше за інших. А а б Б
35. Дитина повинна завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів замість того щоб вирішувати свої непорозуміння в бійці. А а б Б
36. Чим більше часу мати проводить з дитиною, тим гіршою вона думки про свої виховні здібності. А а б Б
37. Батьки своїми вчинками повинні завоювати прихильність дітей. А а б Б
38. Діти, котрі не пробувають своїх сил в досягненні успіхів, повинні знати, що потім у житті можуть зустрітися з невдачами. А а б Б

39. Батьки, які розмовляють з дитиною про його проблеми, повинні знати, що краще дитину залишити в спокої і не вникати в його справи.
А а б Б
40. Чоловіки, якщо не хочуть бути егоїстами, повинні брати участь у сімейному житті. А а б Б
41. Не можна допускати, щоб дівчатка і хлопчики бачили один одного голими. А а б Б
42. Якщо дружина достатньо підготовлена до самостійного вирішення проблем, то це краще і для дітей і для чоловіка. А а б Б
43. У дитини не повинно бути таємниць від своїх батьків. А а б Б
44. Якщо у вас прийнято, що діти розповідають Вам анекдоти, а Ви – їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів. А а б Б
45. Якщо рано навчити дитину ходити, це благотворно впливає на його розвиток. А а б Б
46. Недобре, коли мати одна долає всі труднощі, пов'язані з доглядом за дитиною та її вихованням. А а б Б
47. У дитини повинні бути свої погляди і можливість їх вільно висловлювати. А а б Б
48. Треба берегти дитину від важкої роботи. А а б Б
49. Жінка повинна вибирати між домашнім господарством і розвагами. А а б Б
50. Розумний батько повинен навчити дитину поважати керівництво.
А а б Б
51. Дуже мало жінок отримують подяку від дітей за працю, витрачену на їхнє виховання. А а б Б
52. Якщо дитина потрапила в біду, в будь-якому випадку мати завжди відчуває себе винною. А а б Б
53. У молодого подружжя, незважаючи на силу почуттів, завжди є розбіжності, які викликають роздратування. А а б Б
54. Діти, яким вселили повагу до норми поведінки, стають хорошими, стійкими й шановними людьми. А а б Б
55. Зрідка буває, щоб мати, яка цілий день займається з дитиною, зуміла бути ласкавою і спокійною. А а б Б
56. Діти не повинні поза домом вчитися тому, що суперечить поглядам їхніх батьків. А а б Б
57. Діти повинні знати, що немає людей більш мудрих, ніж їхні батьки.
А а б Б
58. Немає виправдання дитині, яка б'є іншу дитину. А а б Б
59. Молоді матері страждають з приводу свого «ув'язнення» в будинку більше, ніж з будь-якої іншої причини. А а б Б
60. Змушувати дітей відмовлятися від власних принципів і пристосовуватися - поганий метод виховання. А а б Б
61. Батьки повинні навчити дітей знайти заняття і не втрачати вільного часу. А а б Б

62. Діти мучать своїх батьків дрібними проблемами, якщо з самого початку до цього звикнуть. А а б Б
63. Коли мати погано виконує свої обов'язки по відношенню до дітей, це, мабуть, означає, що батько не виконує своїх обов'язків по утриманню родини. А а б Б
64. Дитячі ігри з сексуальним змістом можуть привести дітей до сексуальних злочинів. А а б Б
65. Плануванням в родині повинна займатися тільки мати, так як тільки вона знає, як належить вести господарство. А а б Б
66. Уважна мати повинна знати, про що думає її дитина. А а б Б
67. Батьки, які вислуховують зі схваленням відверті висловлювання дітей про їхні переживання на побаченнях, товариських зустрічах, танцях та ін., допомагають їм у більш швидкому соціальному розвитку. А а б Б
68. Чим швидше слабшає зв'язок дітей з родиною, тим швидше діти навчаться вирішувати свої проблеми. А а б Б
69. Розумна мати робить все можливе, щоб дитина до і після народження знаходилася в хороших умовах. А а б Б
70. Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних питань.
А а б Б
71. Батьки повинні знати, як потрібно поступати, щоб їхні діти не потрапили у важкі ситуації. А а б Б
72. Занадто багато жінок забувають про те, що їх належним місцем є будинок. А а б Б
73. Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді не вистачає.
А а б Б
74. Діти повинні бути більш дбайливі і вдячні своєї матері за працю, вкладену в них. А а б Б
75. Більшість матерів побоюються мучити дитину, даючи їй дрібні доручення. А а б Б
76. У сімейному житті існує багато питань, які не можна вирішити шляхом спокійного обговорення. А а б Б
77. Більшість дітей повинні виховуватися більш строго, ніж це відбувається насправді. А а б Б
78. Виховання дітей - це важка нервова робота. А а б Б
79. Діти не повинні сумніватися в способі мислення їхніх батьків. А а б Б
80. Більше за всіх інших, діти повинні поважати батьків. А а б Б
81. Не треба сприяти тому, щоб діти займалися боксом і боротьбою, так як це може призвести до серйозних порушень тіла та іншим проблемам. А а б Б
82. Одним із негативних моментів материнства є те, що у матері, як правило, немає вільного часу для улюблених занять. А а б Б
83. Батьки повинні вважати дітей рівноправними по відношенню до себе у всіх питаннях життя. А а б Б

84. Коли дитина робить те, що зобов'язана, вона знаходиться на правильному шляху і буде щаслива. А а б Б
85. Треба залишити дитину, якій сумно, у спокої і не займатися нею.
А а б Б
86. Найбільше бажання будь-якої матері – щоб чоловік її розумів. А а б Б
87. Одним з найскладніших моментів у вихованні дітей є сексуальні проблеми. А а б Б
88. Якщо мати керує будинком і піклується про все, вся сім'я відчуває себе добре. А а б Б
89. Так як дитина - частина матері, вона має право знати все про її життя. А а б Б
90. Діти, яким дозволяється жартувати і сміятися разом з батьками, легше приймають їхні поради. А а б Б
91. Батьки повинні докласти всіх зусиль, щоб якомога раніше навчити дитину справлятися з фізіологічними потребами. А а б Б
92. Більшість жінок потребують більшої кількості часу для відпочинку після народження дитини, ніж їм дається насправді. А а б Б
93. У дитини повинна бути впевненість в тому, що її не покарають, якщо вона довірить батькам свої проблеми. А а б Б
94. Дитину не потрібно привчати до важкої роботи вдома, щоб він не втратив охоту до будь-якої роботи. А а б Б
95. Для хорошої матері досить спілкування з власною сім'єю. А а б Б
96. Часом батьки змушені поступати проти волі дитини. А а б Б
97. Матері жертвують всім заради блага власних дітей. А а б Б
98. Найголовніша турбота матері - благополуччя і безпека дитини. А а б Б
99. Природно, що двоє людей з протилежними поглядами в подружжі сваряться. А а б Б
100. Виховання дітей у строгій дисципліні робить їх більш щасливими.
А а б Б
101. Природно, що мати «божеволіє», якщо у неї діти егоїсти і дуже вимогливі. А а б Б
102. Дитина ніколи не повинна слухати критичні зауваження про своїх батьків. А а б Б
103. Перший обов'язок дітей – довіра по відношенню до батьків.
А а б Б
104. Батьки, як правило, воліють спокійних дітей забіякам. А а б Б
105. Молода мати відчуває себе нещасною, бо знає, що багато речей, які їй хотілося б мати, для неї недоступні. А а б Б
106. Немає жодних підстав, щоб у батьків було більше прав і привілеїв, ніж у дітей. А а б Б
107. Чим раніше дитина зрозуміє, що немає сенсу втрачати час, тим краще для неї. А а б Б
108. Діти роблять все можливе, щоб зацікавити батьків своїми проблемами. А а б Б

109. Небагато чоловіків розуміють, що матері їхньої дитини теж потрібна радість у житті. А а б Б
110. З дитиною щось не в порядку, якщо вона багато розпитує про сексуальне життя. А а б Б
111. Виходячи заміж, жінка повинна віддавати собі звіт в тому, що буде змушена керувати сімейними справами. А а б Б
112. Обов'язком матері є знання таємних думок дитини. А а б Б
113. Якщо включати дитину в домашні роботи, вона стає більш пов'язаною з батьками і легше довіряє їм свої проблеми. А а б Б
114. Треба якомога раніше припинити годувати дитину грудьми і з пляшечки (привчити дитину «самостійно» харчуватися). А а б Б
115. Не можна вимагати від матері занадто великого почуття відповідальності по відношенню до дітей. А а б Б.

Таблиця результатів тестування

Номер шкали	ПН зап	бали	ПН зап	бали	ПН зап	бали	ПН зап	бали	ПН зап	бали	сума
1 Можливість дитини вільно виражатися в сім'ї	1		24		47		70		93		
2 Надмірна опіка	2		25		48		71		94		
3 Залежність жінки від сім'ї	3		26		49		72		95		
4 Пригнічення волі	4		27		50		73		96		
5 Відчуття самопожертви	5		28		51		74		97		
6 Побоювання образити	6		29		52		75		98		
7 Сімейні конфлікти	7		30		53		76		99		
8 Нестриманість	8		31		54		77		100		
9 Строгість	9		32		55		78		101		
10 Відсутність впливів ззовні	10		33		56		79		102		
11 Беззаперечний батьківський авторитет	11		34		57		80		103		
12 Придушення агресивності	12		35		58		81		104		
13 Незадоволеність роллю домогосподарки	13		36		59		82		105		
14 Партнерські відносини	14		37		60		83		106		
15 Заохочення розвитку малюка	15		38		61		84		107		
16 Небажання конфліктувати з дитиною	16		39		62		85		108		

17 Відстороненість чоловіка від сімейних справ	17		40		63		86		109		
18 Придушення лібідо	18		41		64		87		110		
19 Авторитарний стиль материнського спілкування	19		42		65		88		111		
20 Надмірна присутність в світі дитини	20		43		66		89		112		
21 Відносини на рівних	21		44		67		90		113		
22 Бажання прискорити процес розвитку дитини	22		45		68		91		114		
23 Несамостійність матері	23		46		69		92		115		

**Методика «Стратегії сімейного виховання»
С.С.Степанова в модифікації І.І. Махоніної**

Важливим фактором у побудові відносин батьків і дітей є сценарій виховання. Модель поведінки батька однієї з нею статі засвоюється з раннього дитинства. І в подальшому, створюючи власну сім'ю, дитина обов'язково сублімує цю модель в свої відносини. Ось чому у дорослих людей при створенні власної сім'ї виникає повторення поведінки батька своєї статі, навіть в тому випадку, якщо це поведінка була аморальною.

За допомогою цього тесту, при відповіді на питання, можна оцінити свою стратегію сімейного виховання (стиль): демократичний, авторитарний, ліберальний і індиферентний.

Опитуваним дається 10 запитань із запропонованими відповідями.

Потім, за допомогою ключа до тесту, відповіді аналізуються та стає зрозумілим якому стилю вихованню надає респондент перевагу.

Дуже важливо щоб обое батьків дотримувались однієї стратегії виховання щодо дітей.

Тест опитувальник «Стратегії виховання»

1. Чим, на вашу думку, в більшій мірі визначається характер людини - спадковістю або вихованням?

- А. Поєднанням вроджених задатків і умов середовища.
- Б. Переважно вихованням.
- В. Головним чином вродженими задатками.
- Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як ви ставитесь до думки про те, що діти виховують своїх батьків?

- А. Це гра слів, софізм, що має мало відношення до дійсності.
- Б. Готовий з цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.
- В. Абсолютно з цим згоден (діти виховують своїх батьків).
- Г. Важко відповісти, не замислювався про це.

3. Яке з суджень про виховання ви знаходите найбільш вдалим?

- А. Навчи сина слухняності, тоді зможеш навчити і всього іншого (Томас Фуллер)
- Б. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Жозеф Жубер)
- В. Мета виховання - навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)
- Г. Якщо вам більше нічого сказати дитині, скажіть йому, щоб він пішов умитися (Едгар Хоу)

4. Чи вважаєте ви, що батьки повинні знайомити дітей з питаннями статі?

- А. Звичайно, в першу чергу це повинні зробити батьки.

Б. Коли діти досить подорослішають, необхідно буде завести розмову і про це. А в шкільному віці головне - подбати про те, щоб захистити їх від проявів аморальності.

В. Вважаю, що батькам слід в доступній формі задовольняти інтерес, що виникає у дітей, до цих питань.

Г. Мене ніхто цьому не вчив, і їх саме життя навчить.

5. Чи слід батькам давати дитині гроші на кишенькові витрати?

А. Найкраще регулярно видавати певну суму на конкретні цілі і контролювати витрати.

Б. Доцільно видавати деяку суму на певний термін (на тиждень, на місяць), щоб дитина сам навчався планувати свої витрати.

В. Якщо попросить, можна і дати.

Г. Коли є можливість, можна дати йому якусь суму.

6. Як ви вчините, якщо дізнаєтеся, що вашу дитину образив однокласник?

А. Відправлюся з'ясувати стосунки з батьками кривдника.

Б. Розповім дитині, як їй краще себе вести в таких ситуаціях.

В. Засмучусь, але постараюся втішити дитину.

Г. Діти самі краще розберуться в своїх відносинах, тим більше що їх образи не на довго.

7. Як ви поставитеся до того, що дитина вживає ненормативну лексику?

А. Лихослів'я треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідно, а від спілкування з невихованими однолітками дитину надалі треба захистити.

Б. Постараюся довести до її розуміння, що в нашій родині, та й взагалі серед порядних людей, це не прийнято.

В. Дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

Г. Подумаєш! Всі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

8. Дочка (син) -підліток хоче провести вихідні на дачі у подруги, де збереться компанія однолітків під час відсутності батьків. Відпустили б ви її (його)?

А. Ні в якому разі. Такі збіговиська до добра не доводять. Якщо діти хочуть відпочити і повеселитися, нехай роблять це під наглядом старших.

Б. Можливо, якщо знаю її товаришів як порядних і надійних хлопців.

В. Вона цілком розумна людина, щоб самій прийняти рішення. Хоча, звичайно, в її відсутність буду трохи турбуватися.

Г. Не бачу причини забороняти.

9. Як ви відреагуєте, якщо дізнаєтеся, що дитина вам збрехала?

А. Постараюся вивести її на чисту воду і присоромити.

Б. Спробую розібратися, що його спонукало збрехати.

В. Засмучуся

Г. Якщо привід не надто серйозний, не стану надавати значення.

10. Чи вважаєте ви, що подасте дитині гідний приклад?

А. Безумовно.

- Б. Намагаюся.
 В. Сподіваюся
 Г. Не знаю.

Ключ до тесту «Стратегії сімейного виховання»

Стиль поведінки	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Авторитетний (Демократичний)	Б	В	В	Г	В	Г	А	Б	Г	Б
Авторитарний	А	А	Г	В	Б	Б	Б	А	А	А
Ліберальний	В	Б	Б	Б	А	А	Г	В	В	В
Індиферентний	Г	Г	А	А	Г	В	В	Г	Б	Г

Демократичний стиль характеризується високим рівнем вимогливості й чуйності. Батьки, котрі дотримуються такого стилю виховання, виявляють турботу про дитину, надають їй підтримку й заохочують її самостійність.

Авторитарний стиль характеризується високим рівнем вимогливості й низьким рівнем чуйності. Батьки, які дотримуються цього стилю виховання, виступають як авторитетні фігури, їх поведінка здебільшого директивна й ґрунтується на вказівках і силі, а для дитини встановлюються суворі обмеження.

Ліберальний стиль виховання означає низький рівень вимогливості й високий рівень чуйності. Ліберальне виховання передбачає невелику кількість вимог, слабкий батьківський контроль і мінімальне покарання за погану поведінку або навіть повну його відсутність.

Індиферентний стиль виховання стиль, при якому батьки не беруть участь у житті дитини, не цікавляться їх потребами. Діти в таких сім'ях як правило, ростуть самотніми і замкненими, або ж агресивними і некерованими.

Проективна методика «Малюнок сім'ї»

Найбільш ґрунтовно займалися розробкою цієї методики Кауфман С., Х'юлс В., Бернс Р., Хоментausкас Т., Захарова А. та Романова Є. Найчастіше цю методику проводять з дітьми 4-12 років. Малюнки родини є яскравим вираженням почуттів дітей і того, як вони бачать поведінкові моделі в родині. Дж. Ділео пропонує розглядати малюнок родини як неструктуровану проективну техніку, яка розкриває почуття дитини по відношенню до тих, кого вона вважає найважливішими і чий вплив, що формує характер, є найбільш значимим [23].

Мета: виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин та оцінка особливостей сприйняття і переживання взаємин в родині.

Матеріал для дослідження: аркуш паперу А4 (21 x 29 см), шість кольорових олівців (чорний, червоний, синій, зелений, жовтий, коричневий), гумка.

Інструкція: «Намалюй, будь ласка, свою родину».

Ні в якому разі не можна пояснювати, що позначає слово «родина», тому що цим спотворюється сама суть дослідження. Якщо дитина запитує, що їй малювати, психолог повинен просто ще раз повторити надану інструкцію.

Інтерпретація. Загальні зауваження до процедури проведення методики: час виконання завдання не обмежується (в більшості випадків воно триває не більше 30 хвилин). Під час виконання дитиною завдання варто відзначати в протоколі:

- а) послідовність малювання деталей;
- б) паузи, які тривають більше 15 секунд;
- в) стирання деталей;
- г) спонтанні коментарі дитини;
- д) емоційні реакції та їхній зв'язок з зображуванним.

Після того, як дитина виконала завдання, потрібно одержати максимум інформації вербальним шляхом (через бесіду). Зазвичай задають наступні питання:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять? Хто це придумав?
4. Їм весело або нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей сама щаслива? Чому?
6. Хто з них сама нещасна? Чому?

Останні два питання провокують дитину на відкрите обговорення почуттів, що схильна робити не кожна дитина, тому, якщо дитина не відповідає на них чи відповідає формально, не слід наполягати на експліцитній відповіді. При опитуванні психолог повинен намагатися з'ясувати зміст намальованого дитиною: почуття до окремих членів родини; чому дитина не намалювала

кого-небудь із членів родини (якщо так відбулося); що значать для дитини певні деталі малюнка (птахи, звірі і т.д.). При цьому по можливості варто уникати прямих запитань, наполягати на відповіді, тому що це може індукувати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проєктивні питання (наприклад: «Якщо замість пташки була б намальована людина, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?», «Кого мама покличе йти з собою?» і т.п.).

Після виконання тесту під час бесіди потрібно попросити дитину пояснити, якою діяльністю займаються зображені персонажі.

Інтерпретацію малюнка дитини можна умовно розділили на три великі частини:

- 1) аналіз структури малюнка;
- 2) аналіз особливостей графічних презентацій членів родини;
- 3) аналіз процесу малювання.

Аналіз структури малюнка. Очікується, що дитина, яка переживає емоційне благополуччя в родині, буде малювати повну родину. За даними, близько 85% дітей 6-8 років, нормального інтелекту, які проживають разом зі своєю родиною, на малюнку зображують її цілком. Перекручування реального складу родини заслуговує самої пильної уваги, тому що за цим майже завжди стоїть емоційний конфлікт, невдоволення сімейною ситуацією. Крайні варіанти являють собою малюнки, в яких: - взагалі не зображені люди; - зображені тільки не пов'язані з родиною люди. Таке захисне ухиляння від завдання зустрічається в дітей досить рідко. За такими реакціями найчастіше криються:

- а) травматичні переживання, пов'язані з родиною;
- б) почуття покинутості, самотності (тому такі малюнки відносно часті в дітей, які недавно потрапили в інтернат з родин);
- в) аутизм;
- г) почуття небезпеки, великий рівень тривожності;
- д) поганий контакт психолога з досліджуваною дитиною.

В практичній роботі, як правило, доводиться зіштовхуватися з менш вираженими відступами від реального складу родини. Діти *зменшують склад* родини, «забуваючи» намалювати тих членів родини, які для них найменш емоційно привабливі, з якими склалися конфліктні відносини. Не малюючи їх, дитина ніби розряджає неприйнятну емоційну атмосферу в родині, уникає негативних емоцій, пов'язаних з визначеними людьми. Найбільш часто в малюнку відсутні брати чи сестри, що пов'язано з ситуаціями, що спостерігаються в родинах, конкуренції: дитина таким способом в символічній ситуації «монополізує» любов і увагу батьків. Відповіді на питання, чому не намальований той чи інший член родини, бувають частіше всього захисними: «Не намальовав, тому що не залишилося місця», «Він пішов гуляти» і т.д. Але іноді на зазначене питання діти дають і більш емоційно насичені реакції: «Не хотів – він б'ється», «Не хочу, щоб вона з нами жила» і т.п. В деяких випадках замість реальних членів родини дитина малює маленьких звірят, птахів.

Психологу завжди слід уточнити, з ким дитина їх ідентифікує (найбільш часто так малюють братів чи сестер, чий вплив в родині дитина прагне зменшити). Трапляється, що дитина замість реальної родини малює родину звірят. В тому випадку, якщо всі члени родини зображені у вигляді звірів, можна припустити, що особливості тварин та їх поведінка на малюнку можуть слугувати індикаторами стратегії поведінки членів родини як в звичайному житті, так і при конфліктній поведінці (на що і вказує такий малюнок). Немаловажний момент, у вигляді якої тварини дитина зображує себе. Тварина, в образі якої зображує себе автор, може бути використана психологом як засіб виявлення «ресурсу», тому потрібно більш глибоке знайомство з символічним значенням тварини, яке виявляється на трьох основних рівнях:

- особистий, суб'єктивний рівень, який містить характеристику тварини автором;

- природний, об'єктивний рівень, який містить біологічну характеристику тварини, знання про її звички, характер і особливості;

- глибинний рівень, який містить інформацію про архетипічний символізм тварини, відображаючий міжкультурну однаковість приписуваних їй якостей і властивостей. Символічне значення тварини стає особливо важливим в психологічній практиці тоді, коли дитина сильно ідентифікована з певною твариною: часто зображує її, копіює звички, особливості (зазвичай цей феномен розповсюджений у віці 4-7 років). В даному випадку психолог може розповісти дитині про глибинне значення обраної тварини. Велику цікавість викликають ті малюнки, в яких *дитина не малює себе* чи замість родини малює тільки себе. В обох випадках малюючий не включає себе до складу родини, що свідчить про відсутність почуття спільності. Відсутність на малюнку його автора більш характерне для дітей, що відчувають відкидання з боку батьків. Презентація на малюнку *тільки самого себе* може вказувати на різний психічний зміст в залежності від контексту інших характеристик малюнка. Якщо зазначеній презентації властива ще й позитивна концентрація на малюванні самого себе (велика кількість деталей тіла, квітів, декорування одягу, велика величина фігури), то це поряд з несформованим почуттям спільності вказує і на певну егоцентричність, істероїдні риси характеру. Якщо ж малюнок самого себе характеризує маленька величина, схематичність, якщо в малюнку іншими деталями і кольоровою гамою створене негативне емоційне тло, то можна припускати присутність почуття покинутості, іноді – аутистичних тенденцій. Інформативним є і *збільшення складу родини*. Як правило, це пов'язано з незадоволеними психологічними потребами в родині. Прикладами можуть слугувати малюнки єдиних в родині дітей – вони відносно частіше включають в малюнок родини сторонніх людей. Вираженням потреби в рівноправних, кооперативних зв'язках є малюнок дитини, в якому додатково до членів родини намальована дитина того ж віку (двоюрідний брат, дочка сусіда і т.п.). Презентація більш маленьких дітей вказує на незадоволені аффіліативні потреби, бажання зайняти охороняючу, батьківську, керівну позицію стосовно інших дітей (таку ж інформацію можуть дати і намальовані

додатково до членів родини собаки, кішки тощо). Намальовані додатково до батьків (чи замість них), не пов'язані з родиною дорослі вказують на сприйняття неінтегративності родини, на пошук людини, здатної задовольнити потребу дитини в близьких емоційних контактах, в деяких випадках – на символічне руйнування цілісності родини, помста батькам внаслідок почуття непотрібності.

Розташування членів родини на малюнку вказує на деякі психологічні особливості взаємин в родині. Сам аналіз розташування за своїм змістом співзвучний із проксемічною оцінкою групи людей, з тією різницею, що малюнок – це символічна ситуація, створення й структуризація якої залежать тільки від однієї людини – автора малюнку. Ця обставина робить необхідним (як і при інших аспектах аналізу) розрізняти, що відбиває малюнок: суб'єктивно реальне (сприймане), бажане або те, чого дитина боїться, уникає. Згуртованість родини, малювання членів родини зі з'єднаними руками, об'єднаність їх в спільній діяльності є індикаторами психологічного благополуччя, сприйняття інтегративності родини, включеності в родину. Малюнки з протилежними характеристиками (роз'єднаністю членів родини) можуть вказувати на низький рівень емоційних зв'язків. Обережності в інтерпретації вимагають ті випадки, коли близьке розташування фігур зумовлене задумом помістити членів родини в обмежений простір (човен, маленький будиночок і т.п.) – таке близьке розташування може, навпаки, свідчити про спробу дитини об'єднати, згуртувати родину, об'єднати її членів (для цієї мети дитина прибігає до зовнішніх обставин, тому що відчуває даремність такої спроби). Слід звертати увагу на ті малюнки, на яких частина родини розташована в одній групі, а один чи декілька членів родини – віддалено. Якщо віддалено дитина малює себе, це вказує на почуття невключеності, відчуженості. У випадку відділення іншого члена родини можна припускати негативне ставлення дитини до нього, іноді – наявність загрози, що йде від нього. Часті випадки, коли така презентація пов'язана з реальним відчуженням члена родини, з малою його значимістю для дитини тощо. Розташування членів родини на малюнку іноді допомагає виділити психологічні мікроструктури родини, так би мовити, коаліції. Як вказувалося вище, дитина може виражати емоційні зв'язки на малюнку за допомогою фізичних відстаней. Те ж значення має і відділення членів родини об'єктами, розподіл малюнка на осередки, в які розподілені члени родини. Такі презентації вказують на слабкість позитивних міжперсональних зв'язків.

Аналіз особливостей графічних презентацій членів родини

Аналіз особливостей графічних презентацій окремих членів родини може дати інформацію великого діапазону: про емоційне відношення дитини до окремого члена родини, про те, як дитина його сприймає, про «Я-образ» дитини, її статеву ідентифікацію тощо. При оцінці емоційного відношення дитини до членів родини варто звертати увагу на наступні елементи графічних презентацій:

1) кількість деталей тіла. Найявніші: голова, волосся, вуха, очі, зіниці, вії, брови, ніс, щоки, рот, шия, плечі, руки, долоні, пальці, ноги, ступні;

2) декорування (деталі одягу та прикраси): шапка, комір, краватка, банти, кишені, ремінь, гудзики, елементи зачіски, складність одягу, прикраси, візерунки на одязі тощо;

3) кількість використаних кольорів. Як правило, гарні емоційні відносини з людиною супроводжуються позитивною концентрацією на її малюванні, що в результаті відбивається в більшій кількості деталей тіла, декоруванні, використанні різноманітних кольорів. І навпаки, негативне ставлення до людини веде до більшої схематичності, незакінченості її графічної презентації. Іноді пропуск на малюнку істотних частин тіла (голови, рук, ніг) може вказувати поряд з негативним відношенням до неї на агресивне ставлення до цієї людини. Про сприйняття інших членів родини і «Я-образу» автора малюнка можна судити на основі порівняння розмірів фігур, особливостей презентації окремих частин тіла та всієї фігури в цілому. Діти, як правило, найбільшими за величиною малюють батька або матір, що відповідає реальності. Однак іноді співвідношення розмірів намальованих фігур явно не відповідає реальному співвідношенню величин членів родини – семирічна дитина може бути намальованою вищою і ширшою за своїх батьків. Це пояснюється тим, що для дитини (як, до речі, і для древнього єгиптянина) розмір фігури є засобом, за допомогою якого вона виражає силу, перевагу, значимість, домінування. Деякі діти *найбільшими чи рівними за величиною з батьками малюють себе*. На практиці це було пов'язано з наступними моментами: 1) егоцентричністю дитини; 2) змаганням за батьківську любов з батьком (матір'ю), за якого дитина прирівнює себе до батька протилежної статі, зменшуючи при цьому в розмірах свого «конкурента».

Значно меншими, ніж інші членів родини, себе малюють діти, які: 1) відчувають свою незначність, непотрібність і т.п.; 2) потребують опіки, турботи з боку батьків.

Взагалі при інтерпретації розмірів фігур психолог повинен звертати увагу тільки на значні перекошенні, а при оцінці величин виходити із реального співвідношення (наприклад, семирічна дитина в середньому на 1/3 нижче свого батька). Інформативним може бути й абсолютний розмір фігур. Великі, що займають весь аркуш, фігури малюють імпульсивні, впевнені в собі, схильні до домінування діти. Дуже маленькі фігури пов'язані з тривожністю, почуттям небезпеки. Варто звертати увагу і на малювання окремих частин тіла членів родини, оскільки вони пов'язані з певними сферами активності, є засобами спілкування, контролю, пересування і т.д. Особливості їхньої презентації можуть вказувати на певний, пов'язаний з ними почуттєвий зміст. *Руки* є основними засобами впливу на світ, фізичного контролю поведінки інших людей. Якщо дитина малює себе з піднятими вгору руками, з довгими пальцями, то це часто пов'язано з її агресивними бажаннями. Іноді такі малюнки малюють і зовні спокійні, покладливі діти. Можна припускати, що дитина відчуває ворожість стосовно оточуючих, але її агресія подавлена. Таке

малювання себе також може вказувати на прагнення дитини компенсувати свою слабкість, на бажання бути сильною, панувати і верховодити над іншими. Ця інтерпретація більш достовірна тоді, коли дитина на додаток до «агресивних» рук ще малює і широкі плечі чи інші символи мужності і сили. Іноді дитина малює всіх членів родини з руками, але «забуває» намалювати їх собі. Якщо при цьому дитина малює себе ще і непропорційно маленькою, то це може бути пов'язане з почуттям безсилля, власної незначності в родині, з відчуттям, що оточуючі придушують її активність, надмірно її контролюють. Малюнки, в яких один із членів родини намальований з довгими руками і дуже великими пальцями, найчастіше вказують на сприйняття дитиною пугнітивності, агресивності цього члена родини. Те ж значення може мати і презентація члена родини взагалі без рук – в такий спосіб дитина символічними засобами обмежує його активність.

Голова – центр локалізації інтелектуальної та перцептивної діяльності; обличчя є найважливішою частиною тіла в процесі спілкування. Вже діти 3 років обов'язково малюють голову, деякі частини тіла. Якщо діти, яким більше п'яти років (нормального інтелекту) на малюнку пропускають частини обличчя (очі, рот), це може вказувати на серйозні порушення в сфері спілкування, відгородженість, аутизм. Якщо при малюванні інших членів родини автор малюнка пропускає голову, риси обличчя чи заштриховує все обличчя, то це часто пов'язано з конфліктними відносинами з даним членом родини, ворожим ставленням до нього. Вирази обличчя намальованих людей також можуть бути індикатором почуттів дитини до них. Однак треба мати на увазі, що діти схильні малювати усміхнених людей, це своєрідний штамп у їхніх малюнках, що зовсім не означає, що діти так сприймають оточуючих. Для інтерпретації малюнку родини вирази обличчя значимі тільки в тих випадках, коли вони відрізняються один від одного. В цьому випадку можна думати, що дитина свідомо чи несвідомо використовує вираження обличчя як засіб, який характеризує людину. Дівчата приділяють увагу малюванню обличчя більше, ніж хлопчики, зображують більше деталей. Вони зауважують, що їхні матері багато часу приділяють догляду за обличчям, косметиці і самі поступово засвоюють цінності дорослих жінок. Тому концентрація на малюванні обличчя може вказувати на гарну статеву ідентифікацію дівчини. В малюнках хлопчиків цей момент може бути пов'язаний із заклопотаністю своєю фізичною красою, прагненням компенсувати свої фізичні недоліки, формуванням стереотипів жіночої поведінки. *Презентація зубів та виділення рота* найбільш часто зустрічаються у дітей, схильних до оральної агресії. Якщо дитина так малює не себе, а іншого члена родини, то це пов'язано з почуттям страху, який відчуває дитина від ворожості цієї людини. Існує закономірність, що з віком дітей малюнок людини збагачується все новими деталями. Діти 3 років у більшості малюють «головонога», а в 7 років – вже презентують багату схему тіла. Для кожного віку характерне малювання визначених деталей, і їхній пропуск в малюнку, як правило, пов'язаний із запереченням якихось функцій, з конфліктом. Якщо дитина 7 років не малює

яку небудь з цих деталей: голову, очі, ніс, рот, руки, тулуб, ноги – на це треба звернути саму серйозну увагу. В дітей старших 6 років в малюнках виділяються дві різні схеми малювання індивідів різної статевої приналежності. Наприклад, тулуб чоловіка вони малюють овальної форми, жінки – трикутної. Якщо дитина малює себе так само, як і інших членів родини тієї ж статі, то можна говорити про адекватну статеву ідентифікацію. Аналогічні деталі і кольори в презентації двох фігур, наприклад сина і батька, можна інтерпретувати як прагнення сина бути схожим на батька, ідентифікацію з ним, гарні емоційні контакти.

Рух: під рухом розуміється зображення енергії, форма почуттєвих відносин між персонажами, будь-то кохання, страх, суперництво, залежність чи, як це часто має місце, змішування всього перерахованого вище, а також й інші почуття. Типовою формою позитивного представлення цієї узагальненої енергії є гра членів родини з м'ячем. Коли на малюнку з'являються зайняті подібною діяльністю персонажі, можна відзначити, що дитина визнає існування між членами зв'язку, особливого взаємного інтересу та одночасно наявність суперництва, суперечки за вплив в родині. Потрібно звернути увагу на те, в кого знаходиться м'яч і як він розташований: м'яч, що знаходиться між двома чи декількома персонажами, вказує на баланс любові і суперництва; м'яч, намальований біля голови одного з персонажів, означає, що дитина визнає за ним активну вирішальну роль в динаміці сімейного життя; м'яч, що лежить чи підстрибує біля ноги, тобто не піддається контролю персонажа, означає, що енергія розподілена в змісті суперництва нерівномірно і дитина розуміє як неадекватну роль цього персонажу.

Інший варіант зображення енергії можна спостерігати на малюнках з різними перешкодами (перепонами): дитина, використовуючи символи у якості стіни, дороги чи геометричних фігур, відокремлює персонажів одне від одного, але в дійсності ці символи означають більш глибокий поділ, що розуміється як ізоляція чи обмеження в міжособистісних взаєминах. Отже, зображення об'єктів між персонажами, небезпечних для життя предметів (зброя, навіть іграшкова, особливо ножиці, столові ножі і т.д.), вказує на агресивність, існування проблеми суперництва.

Манера малювання: під манерою мається на увазі спосіб використання дитиною аркуша паперу і поведінка персонажів незалежно від їхнього тематичного значення. Типовою манерою малювання є розподіл листа паперу на квадратні чи прямокутні простори і заповнення їх за принципом коміксів чи використання інших прийомів, як, наприклад, ізолювання персонажа за допомогою предмета, що має відношення до його діяльності, – мотузки чи стіни, яку фарбує батько, гладильної дошки, якою користується мама. Коли в малюнок вводиться лише один персонаж, це значить, що дитина переживає цей випадок як особливий, як проблему, відмінну від інших. Дитина, що відчуває себе в родині непевно, користується для передачі своєї непевності найпростішою технікою: під усіма фігурами вона проводить лінію, ніби додаючи їм опору. Чим сильніше нестабільність в емоційних відносинах в

родині, тим більше дитина відчуває необхідність додання малюнку родини міцної і надійної опори (часто у вигляді жирної лінії). Якщо ж, навпаки, дитина проводить лінію тільки під одним персонажем, то, мабуть, почуття нестабільного, невпевненого стану виявляється саме в цього персонажу, з яким дитина може ідентифікувати саму себе.

Лінії, хмари чи дощ у верхній половині аркуша свідчать про тривожність і страх через небезпеку, яка погрожує. Якщо дитина складає лист, щоб розділити його на кілька частин по кількості персонажів, яких збирається намалювати, це також свідчення тривожного стану і занепокоєння, які згодом можуть підтвердитися елементами малюнка. В цілому подібні почуття (тривожність, страх, депресія) відбивають захисну реакцію дітей, що не дотримуються правил завдання, визначених із самого початку, і роблять фігури недомальованими і стилізованими чи обмежуються лише зображенням фігур, не позначивши їхньої діяльності, а тільки вказавши їхню позу. В цьому випадку психологу не слід турбуватися, тому що психолог, можливо, обрав невдалий момент.

Символи: маються на увазі ті елементи, що мають подвійний сенс – видимий та прихований, потребуючої розшифровки – це звичайні предмети, які на малюнку здобувають зовсім інший зміст, що відрізняється від дійсного в реальному житті. Мова йде про предмети, які виконують функції безвідносно до кого-небудь з персонажів і присутні, можна сказати, випадково, для заповнення порожнеч на листі (що, втім, не зовсім випадково). Нижче авторами приведений перелік деяких предметів і явищ, що символізують собою певний душевний стан дитини. Якщо на малюнку з'являються джерела світла і тепла (вогонь, лампочки, свічі і т.д.), це слід інтерпретувати як підкреслене вираження бажання дитини мати наставника, людину, яка буде вести її по життю, а також потребу в теплі і любові, оскільки дитина почуває її слабкий прояв з боку персонажа, зображеного з джерелом світла. Досить часто зображується картина сімейного життя, де батько палить чи запалює камін, а мама гладить. Типовий також мотив величезного червоно-жовтого сонця на небі чи сяючої лампочки над головами в кімнаті. Зображення бруду в усіх можливих варіантах (звалені в купу брудні тарілки, купа брудних листів в садку, брудні плями на підлозі і т.д.) вказує на внутрішнє занепокоєння дитини через неприємні для неї моменти: внутрішня дисгармонія, дії і поведінка, які викликають в неї почуття сорому, провини, бажання підкоритися тощо.

Вода, лід, дощ, зірки, холодильник і все, що стосується холоду, є ознаками депресивного настрою в даний момент чи потенційно. Те ж саме має місце, якщо дитина малює ліжка і лежачих на них сплячих чи хворих людей, недвозначно ідентифікуючи себе з ними.

Символи суперництва – зображення спортивних ігор та будь-якого устаткування, що має відношення до спорту. Те ж саме відноситься і до зображення кішки і собаки, особливо якщо вони в грають. Квіти й метелики свідчать звичайно про реальний чи бажаний спокій і безтурботність. Кульки

та повітряні змії, навпаки, позначають відчуття тиску, від якого дитина намагається, прагне позбутися.

Дитяче ліжко чи клітка вказує на агресивність, полон, можливо, навіть по відношенню до молодшого брата (сестри): ліжечко і клітка є в дійсності символами позбавлення волі, покарання. Агресивність передається також за допомогою зображення таких предметів, як барабан, зброя, молот, граблі, а також диких тварин (наприклад, відвідування зоопарку), яких дитина поміщує в клітку, тобто за бар'єр, за яким знаходяться також маленькі діти.

Дорожні знаки відбивають стримування емоційності, підпорядкування правилам, нав'язаним дитині в більшому ступені школою, ніж сімейним чи релігійним впливом. Символи влади і загрози – мітла, вибиванка для одягу, пирососи, вантажівки, промислова техніка (екскаватори, крани), потяги і величезні, навислі над головою будинки.

Аналіз процесу малювання

При аналізі процесу малювання варто звертати увагу на: послідовність малювання членів родини; послідовність малювання деталей; стирання; повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур; паузи; спонтанні коментарі.

За динамічними характеристиками малювання криються зміни думки, актуалізація почуттів, напруги, конфлікти. Аналіз процесу малювання вимагає творчого використання всього практичного досвіду психолога, його інтуїції. Незважаючи на великий рівень невизначеності, саме ця частина інтерпретації отриманих результатів часто дає найбільш змістовну, глибоку, значиму інформацію. За даними, близько 38% дітей першою малюють матір, 35% – себе, 17% – батька, 8% – братів і сестер. Як при розповіді дитина починає з головного, так і в малюнку першим зображує найбільш значну, головну чи найбільш емоційно близьку людину. Такий розподіл, напевно, обумовлений тим, що в нашій країні мати часто є ядром родини, виконує найбільш важливі функції в родині, більше часу буває з дітьми, більше, ніж інші, приділяє їм уваги. Те, що діти першими часто малюють себе, як часто вважають психологи, пов'язано з їхнім егоцентризмом як віковою характеристикою. Однак О. Михайлицька вважає, що якщо дитина першою намальовала себе, то це зовсім не свідчить, що вона егоцентрик, а так і повинно бути, адже маля малює свій світ, в якому воно – головний добрий чарівник. Інша справа, якщо дитина намальовала тільки себе – це означає, що вона не відчуває себе членом родини, існує сама по собі. Після себе, як правило, дитина малює того члена родини, якого вважає найважливішим.

Послідовність малювання є більш інформативною в тих випадках, коли дитина в першу чергу малює не себе і не матір, а іншого члена родини. Найчастіше це найбільш значна особа для дитини чи людина, до якої вона прив'язана. Примітні випадки, коли дитина останньою малює матір – найчастіше це пов'язане з негативним ставленням до неї дитини. Крім того, як зазначає О. Михайлицька, останніми на малюнку зазвичай з'являються наші

менші брати – домашні улюбленці. А от якщо хвостатий друг (наприклад, пес) виявився другим за рахунком, значить, дитині самотньо [24].

Послідовність малювання членів родини може бути більш вірогідно інтерпретована в контексті аналізу особливостей графічної презентації фігур. Якщо намальована першою фігура є найбільшою, але намальована схематично, не декорована, то така презентація вказує на сприйману дитиною значимість цієї особи, силу, домінування в родині, але не вказує на позитивні почуття дитини в її ставленні до цієї фігури. Однак якщо першою фігура, що з'явилася, намальована ретельно, декорована, то можна припустити, що це найбільш улюблений дитиною член родини, якого дитина виділяє і на якого хоче бути схожою. Як правило, діти, одержавши завдання намалювати родину, починають малювати членів родини. Однак деякі діти спершу малюють різні об'єкти, лінію площини, сонце, меблі тощо і лише останню чергу приступають до зображення людей. Є підстава вважати, що така послідовність виконання об'єктів малюнка є своєрідною захисною реакцією, за допомогою якої дитина відсуває неприємне їй завдання в часі. Найчастіше це спостерігається в дітей з неблагополучною сімейною ситуацією, але це також може бути наслідком поганого контакту дитини з психологом. Повернення до малювання тих же членів родини, об'єктів, деталей вказує на їхню значимість для дитини. Як мимовільні рухи людини іноді показують актуальний зміст психіки, так повернення до малювання одних і тих же елементів малюнка відповідають руху думки, ставленню дитини і може вказувати на головне, домінуюче переживання, яке міцно пов'язане з певними деталями малюнка. Паузи перед малюванням певних деталей, членів родини найчастіше пов'язані з конфліктним відношенням і є зовнішнім проявом внутрішнього дисонансу мотивів. На несвідомому рівні дитина ніби вирішує, малювати їй чи ні людину або деталь, які пов'язані в неї з негативними емоціями. Стирання намальованого і перемальювання може бути пов'язане як з негативними емоціями стосовно члена родини, який малюється, так і з позитивними. Вирішальне значення має кінцевий результат малювання. Якщо стирання і перемальювання не призвели до помітно кращої графічної презентації – можна винести судження про конфліктне ставлення дитини до цієї людини [26].

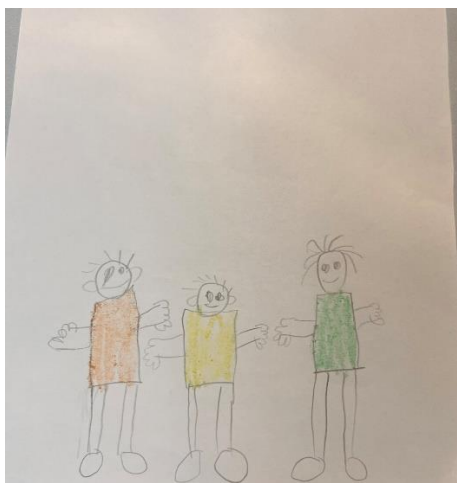
Додаток Г

Платон 9 років, єдина дитина

Соня 8 років, єдина дитина

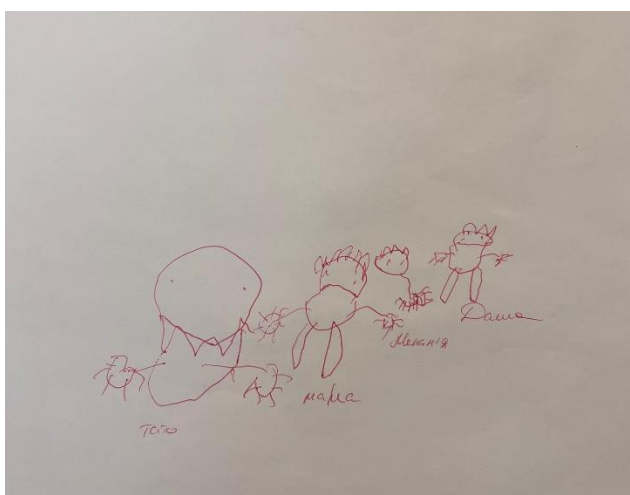

Валентин 7 років, єдина дитина

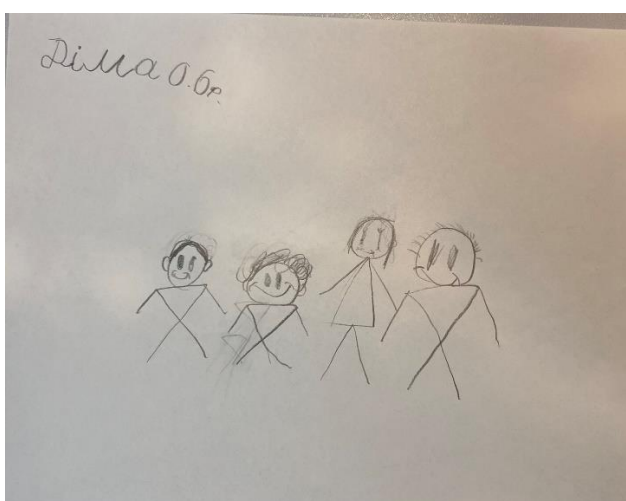
Додаток Д

Анастасія 5 років, має сестру

Меланія 4 роки, має сестру

Дмитро, 6 років, має брата

Додаток Е

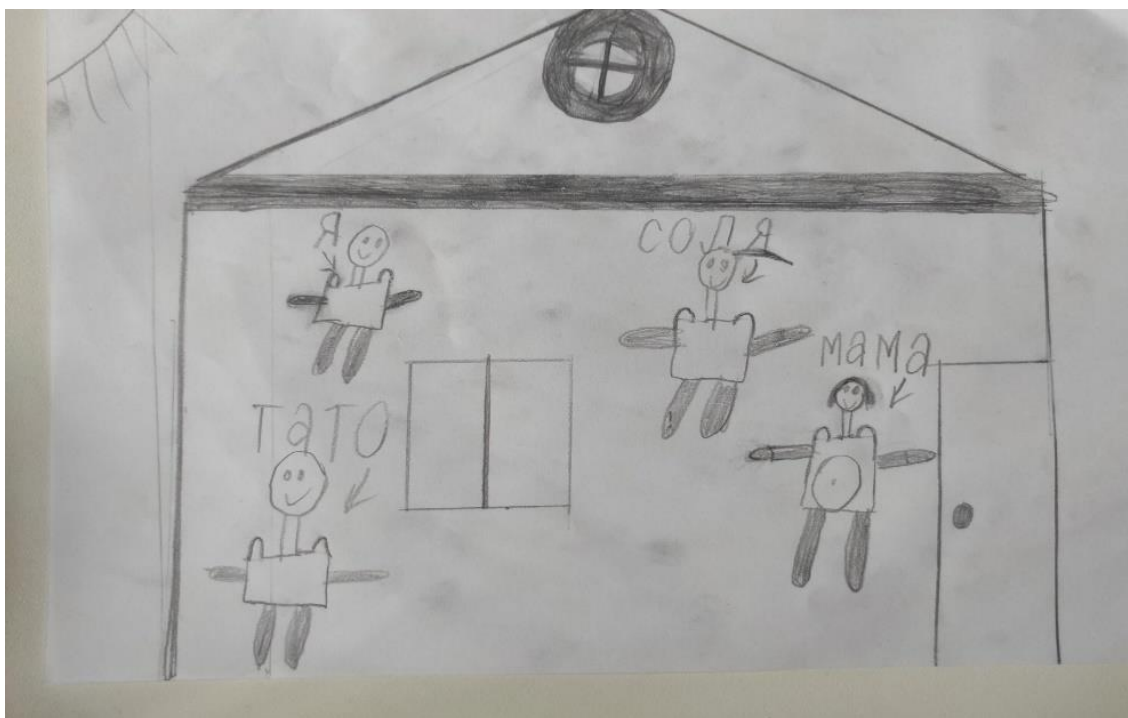
Софія 7 років, єдина дитина

Додаток Є

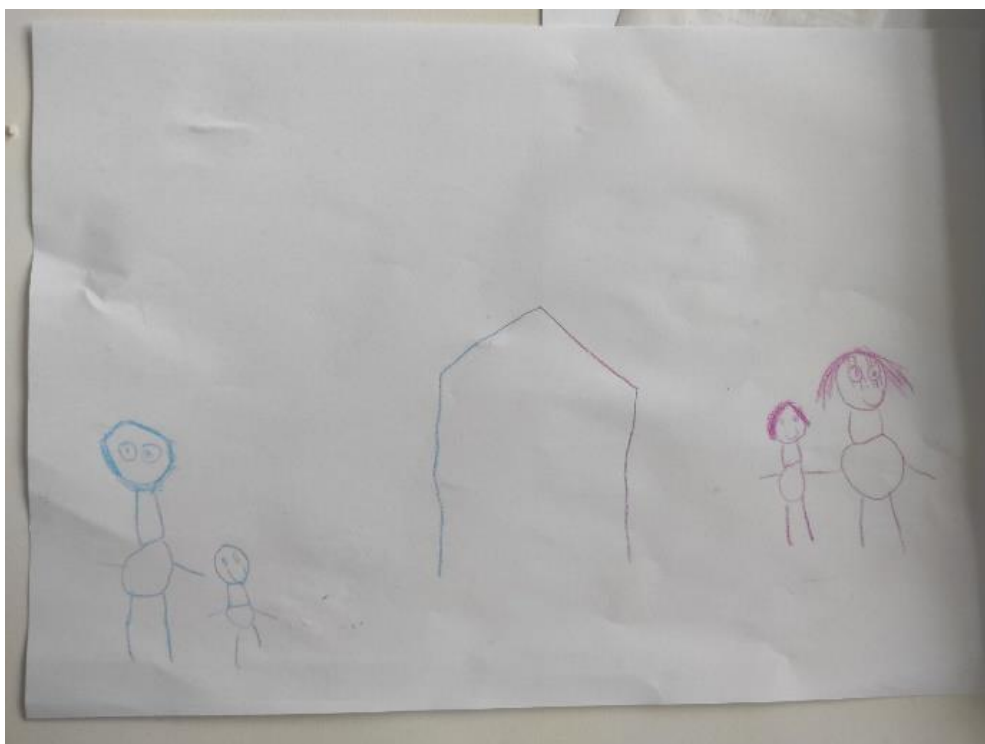
Соломія 7 років, має брата

Додаток Ж

Матвій, 7 років, має сестру

Додаток З

Соломія, 5 років. Має брата.

Додаток І

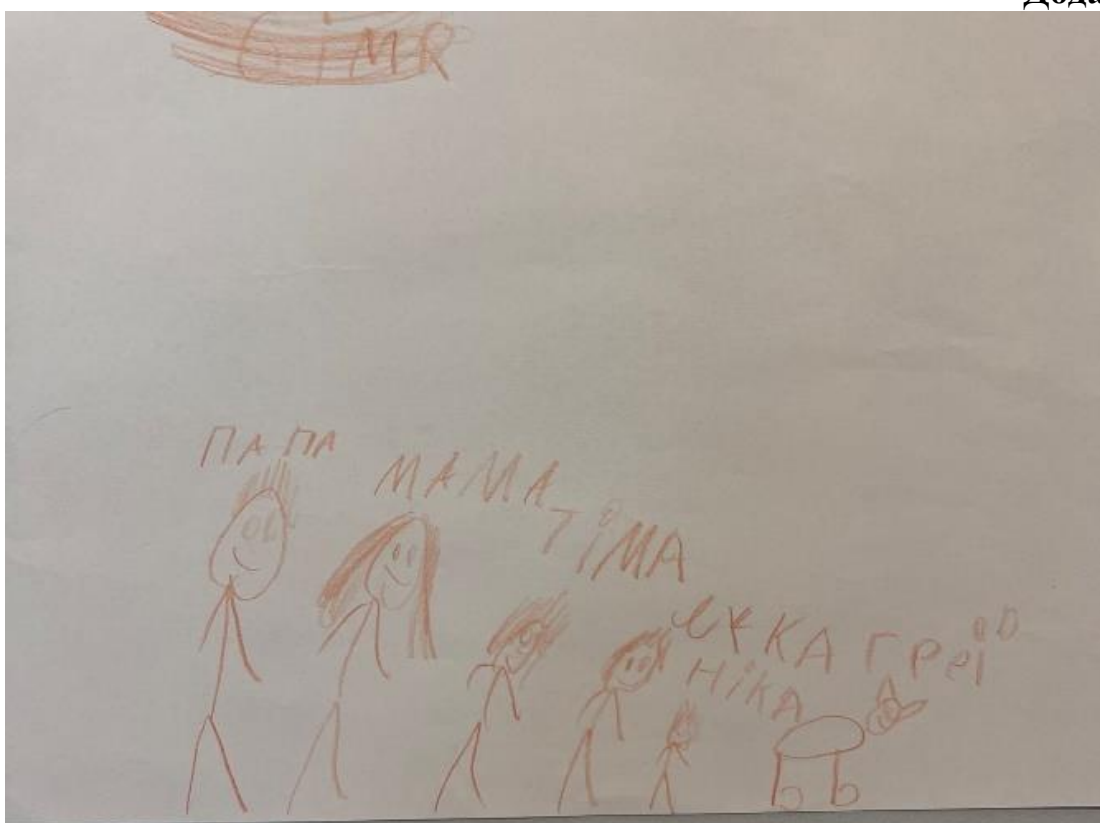
Дарина, 9 років, має сестру

Додаток ІІ

Варвара 4 рочки, єдина дитина

Додаток К

Лука 8 років, має брата та сестру

Додаток Л

Тимофій 9 років, має брата та сестру

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Сергій
(підпис)